

Közép-Európa nyomában – Egy identitás aspektusai

**jelige: AA81A8
2024.12.03.**

1. Bevezetés.....	3
2. Közép-Európa földrajzi és geopolitikai definíciói	5
3. Közép-Európa koncepciók	8
3.1. A koncepció megjelenése	8
3.2. A két világháború között	11
3.3. A II. világháború és a hidegháború.....	12
3.4. Közép-Európa „újjrafelfedezése”	14
3.5. A Szovjetunió felbomlása után és az EU integráció.....	20
4. Kortárs narratívák	22
4.1. Közép-Európa, mint geopolitikai egység	22
4.2. Közép-Európa politikai szerepének értelmezései	24
4.3. Közép-Európa mint mentális lenyomat	26
5. A közép-európai identitás kulturális és politikai aspektusai.....	28
5.1. Az identitás fogalmi kerete	28
5.2. Közös jellemzők azonosítása.....	30
5.2.1. Politikai elemek	30
5.2.2. Kulturális elemek	31
6. Közép-Európa a szakrétói interjúk tükrében	32
6.1. Az interjúk módszertana.....	32
6.2. Az interjúk eredményei	33
7. Konklúzió	38

1. Bevezetés

A regionális identitások megértése kihívást jelent az őket övező bonyolult történeti narratívák, kulturális finomságok és geopolitikai tényezők összetett kölcsönhatása miatt. Ebben a diskurzusban Közép-Európa egyedülálló és gyakran vitatott helyet foglal el. Történelmének és földrajzi meghatározottságának köszönhetően kulturális és politikai hatások gazdag szövevénye jellemzi, ezért az egységes közép-európai identitás fogalma továbbra is a tudományos kutatás és a közbeszéd tárgya.

Közép-Európa koncepciója hol felbukkan, hol eltűnik, de változatlanul jelen van a tudományos diskurzusban, elsősorban komparatív kutatások keretrendszerében, vagy kifejezetten olyan munkákban, amik a régió definiálására törekszenek. Ezek a meghatározások és értekezések számos olyan elemet tartalmaznak, amikről magyar egyetemistaként úgy érzem, hogy összekötnék a környező országok állampolgáraival. A posztszovjet örökség és az abból következő elmaradottság érzése mellett, az országok 20. század előtti történelemén alapuló kapcsolódások, valamint a „nyugattal” való közeli viszony ugyanúgy jelen van, és ezekből az összetevőkből egy sokak számára érezhető „másfajta” európaiság különbözteti meg a régiót, a körülötte levőktől.

Ez a kölcsönös kapcsolat azonban gyakran ellentmondásokkal teli és konfliktusokkal terhelt. A közös történelmi emlékek és kulturális hagyományok mellett megjelennek az eltérő politikai érdekek és a múltbeli fájdalmak árnyalatai is, amelyek formálják az egyes országok közötti viszonyokat. Ráadásul egy rendkívül nehezen megfogalmazható és értelmezhető koncepcióról van szó. Már önmagában az vita tárgyát képezi, hogy létezik-e olyan, hogy Közép-Európa, és ha létezik, akkor mik a határai. Éppen ezért kutatásomban arra keresem a választ, hogy Közép-Európa, mint régió alkalmas-e arra, hogy alapot adjon az összetartozás érzésére, közös politikai érdekek megfogalmazására a 21. században, vagy más dimenzióban értelmezhető inkább a közép-európaiság.

Az identitás fogalmának megértése nem csupán az egyének vagy kisebb közösségek szintjén történik, hanem egy szélesebb kontextusban, amelyben a történelem, a kultúra és a politika összetett kölcsönhatása alakítja azt. Közép-Európa esetében ez a folyamat különösen gazdag és sokszínű, hiszen a régió egyedi történelmi és geopolitikai változásokon ment keresztül. A

Habsburg Birodalomtól a kommunizmus időszakán át egészen az európai integrációig számos hatás érte, amik alapján érdemes megvizsgálni, hogy hogyan alakult a régió koncepciója és hogy tudnak-e ez alapján kötödni egymáshoz és Közép-Európához az itt élők.

Baumann (1998), aki a globalizáció hatásairól elmélkedett úgy vélte, hogy a globalizáció hatással van az identitások megbízhatóságára és tartósságára nézve: ezek most már ugyanolyan „mobilak”, mint maga a világ, változékonyak, nehezen megtarthatók, bizonytalanok, sőt, rugalmasak, de mégis bízunk abban, hogy folyamatosak és következetesek lesznek. Marinković és Ristić (2018) szerint ez az identitáskeresés, ez a bizonytalanság jelenik meg nemzetközi kapcsolatok mélyebb geopolitikai átrendeződésében. A globális rendszerben a centrumok és a perifériák átalakulnak. A régiók és a regionális identitások, mint ideiglenes térbeliséget nyert társadalmi konstrukciók mindig a társadalmi kapcsolatok és a szétszórt hatalmi viszonyok termékei, ezért alapvetően nem is lehet őket egységes koncepcióként értelmezni.

Ahhoz, hogy teljeskörűen megértsük a közép-európai identitás fogalmát és dinamikáját, szükség van egy átfogó megközelítésre, amely figyelembe veszi a régió koncepcióját és az ahhoz köthető identitást és annak aspektusait is. Mivel Közép-Európa a tudományos diskurzusban és a köztudatban is egyszerre köthető politikai és kulturális elemekhez is, ezért azt is vizsgálom, hogy ennek a regionális identitásnak az esetében melyik dimenzió érvényesül jobban.

Dolgozatom ezért két átfogó kutatási kérdésre keresi a választ. Az első, hogy valóban létezik-e a politikaelméletben értelmezhető egységes fogalomként a közép-európai identitás? A második pedig azt járja körül, hogy ha létezik közép-európai identitás, akkor az elsősorban politikai vagy kulturális identitásként nyilvánul-e meg? A kérdések megválaszolásához először definiálom a regionális identitást és annak politikai és kulturális aspektusát. Majd közép-európai identitás koncepcióját átfogó szakirodalmi áttekintés és a kulturális és történelmi narratívák kvalitatív elemzésével tekintem át. A koncepció kialakulásának és változásainak ismertetése után bemutatom a kortárs közép-európai narratívákat és hogy ezek alapján milyen politikai és kulturális elemei azonosíthatók a közép-európai identitásnak. Majd pedig a közép-európai régióból származó szakértőkkel ország-specifikus interjúkon keresztül próbálom mélyebben feltárni, hogy megjelenik-e az egyes országokban a közép-európai identitás, illetve,

hogy annak politikai vagy kulturális aspektusa-e a meghatározóbb. A politikai dimenzió elemzése során a kutatás kitér arra, hogy milyen módon játszik szerepet a közép-európai identitás az államok közötti kapcsolatokban, a politikai szövetségépítésben és az európai integrációban. A kutatás célja, hogy hozzájáruljon a közép-európai identitást övező diskurzus árnyaltabb megértéséhez, megvilágítva annak létezését és betekintést nyújtva abba, hogy az identitást elsősorban a politikai hovatartozás alakítja-e, vagy a közös kulturális vagy intellektuális hagyományokban gyökerezik-e.

A közép-európai identitás feltárása számtalan réteg és aspektus áttekintését jelenti. Különös kihívást jelent a térség meghatározása. A közös identitásra, történelemre vagy kultúrára vonatkozó állítások alapján Közép-Európa szűkebb értelemben magában foglalhatja az úgynevezett visegrádi négyeket (Csehország, Magyarország, Lengyelország és Szlovákia), de más besorolások alapján jelentheti a következő az országokat és a következők egy részét vagy mindegyikét is: Ausztria, Németország, Liechtenstein, Szlovénia, Svájc, Horvátország, Románia, Szerbia, Ukrajna, Litvánia, Észtország és Lettország. Ezeknek a jelentős eltéréseknek az oka, a különböző államok történelmileg változó határain kívül az, hogy a Közép-Európába való besorolást meghatározó kritériumok igen eltérőek: kulturális, politikai, társadalmigazdasági, történelmi vagy ezek kombinációi, múlt- vagy jelen orientáltak (Berend et al., 2013). Ráadásul a különböző besorolások nem csak különbözőképpen határozzák meg a régióhoz tartozó országokat, de az is kihívást jelent, hogy egy-egy besorolás ellenére az adott ország állampolgárai még nem feltétlenül érzik valóban odatartozónak magukat.

A következő fejezetben először is Közép-Európa földrajzi és történelmi meghatározásait tekintem át, beleértve területi változásait, határváltozásait, valamint a megosztottság és (részleges) egyesülés időszakait, amelyek kitörölhetetlen nyomokat hagytak a régió identitásán. Ezen túlmenően megvizsgálom azokat a közös kulturális jegyeket, amelyek a földrajzi közelségnek és a régió történelmének köszönhetők.

2. Közép-Európa földrajzi és geopolitikai definíciói

Közép-Európa földrajzi régióként is nehezen meghatározható, ami már abból is jól látható, hogy nincs egyetértés abban, hogy miként kellene hivatkozni a régióra, és hogy mi ezeknek a

fogalmaknak a tartalma. Sinhuber (1954) az Európa közepére vonatkozó fogalmakat próbálta meg földrajzi szempontból áttekinteni. A fogalom tisztázása érdekében a szerző a Közép-Európa (Central Europe) helyett a *Középső Európa* (Middle Europe) kifejezést javasolja, hogy elkerülhető legyen a földrajzi központiséggel kapcsolatos félrevezető asszociáció. Ezen túlmenően, figyelembe véve az 1939 óta bekövetkezett politikai és kulturális változásokat, a közép (central) szó használata, amely nem csupán geometriai centralitást jelent, már nem biztos, hogy feltétlenül releváns, hiszen a kontinens geopolitikai erőviszonyai teljesen átalakultak.

Ugyanakkor, ahogy a későbbiekben látható lesz, *Középső Európa*-definíciója hasonló a többi földrajzi meghatározáshoz. Sinhuber *Középső Európát* a kontinens keleti, egyhangú, hatalmas tömege és a tengerparti, tagolt partvidékkel és számos szigettel rendelkező nyugati rész között elhelyezkedő földrajzi régióként határozza meg. Annak ellenére, hogy *Középső Európa* nem éri el a nyílt óceánt, északon és délen hozzáfér a melléktengerekhez, ami jelentős tengeri hatásokat eredményez, bár gyengébbeket, mint Nyugat-Európában. Sinhuber Hassinger (1917) tanulmányát veszi alapul, ami kiemeli *Középső Európa* földrajzi elhelyezkedésének fontosságát éghajlata, növényzete, népessége, gazdasága, valamint kulturális és politikai élete alakításában. A vízgyűjtő rendszerek látszólagos megosztottsága ellenére *Középső Európa* természeténél fogva összekapcsolódik, és gazdaságilag és kulturálisan is szoros együttműködést tesz lehetővé az ide sorolt országok között. Igazat adott Hassingernek abban is, hogy a régió részleges egysége a német befolyásnak volt köszönhető, habár *Középső Európa* kulturális és néprajzi sokszínűségét jelentősnek látta.

Sinhuber egyetértett Hassingerrel abban, hogy egy terület földrajzi meghatározása változhat, mivel a történelem és az emberi cselekvés hatással van rá. Úgy vélte, hogy a II. világháború után átalakuló geopolitikai viszonyok következtében *Középső Európáról* azoknak a területeknek az esetében beszélhetünk, amiken továbbra is érezhető a német befolyás, annak ellenére, hogy szovjet befolyás alatt állnak: vagyis a Kelet-Német Köztársaság, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország. Ezt azzal indokolta, hogy a tanulmány keletkezéséig az új viszonyok nem alakították át jelentősen a tájat és a geopolitikai viszonyokat: a terület megmaradt a keleti és nyugati irányba egyaránt forduló, „Janus arcú”, összekötő szerepben, amit előtte is játszott (Sinhuber, 1954).

Magocsi (2018) a régiót bemutató atlaszában azt írja, hogy mivel Európát hagyományosan Írország és Portugália nyugati partjai és az Urál-hegység határai között tartják számon, az általa Közép-Európának nevezett terület szó szerint az európai kontinens középső harmadát jelenti. Így szerinte pontosabb ezt a területet Közép-Európának nevezni, annak ellenére, hogy a 20. század nagy részében a politikai felosztás a Kelet-Európa vagy esetleg Kelet-Közép-Európa kifejezés terjedt el.

Okey (1992) Közép-Európát és Kelet-Európát próbálta földrajzilag definiálni. Úgy vélte, hogy az általam a későbbiekben kifejtett geopolitikai és történelmi értelmezésekkel szemben hasznos a földrajztudósok szemszögéből is megvizsgálni a régiót. Ez alapján úgy véli, hogy érdemes Közép-Európára önálló földrajzi régióként tekinteni, hiszen a földrajzi adottságok vizsgálata rámutat arra, hogy a hegyek, medencék és ellenáramló folyórendszerek átmeneti zónáját az etnikai szétagolódást olyan módon teszi lehetővé, amely egyedülálló a kontinensen. Ez a földrajzi tagoltság tette szerinte lehetővé annak a mintának a kialakulását a történelem során, amelyet a kis és közepes méretű népek azon kísérletei határoztak meg, amelyek arra irányultak, hogy érvényesítsék identitásukat az oldalukon lévő erősebb szomszédiakkal szemben. Az egyik vagy másik oldalról érkező nyomás erősségétől függően különböző időpontokban egy tágabb Közép-Európa (a régió „kis” államai, vagyis Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és Szlovénia, de akár Litvánia, Szerbia vagy Románia is), vagy egy tágabb Kelet-Európa részeként, *Mitteleuropa*„vagyis a német befolyási övezet háttérként vagy orosz határvidékként jelentek meg. A földrajzi adottságok tehát megteremtették egy olyan történelmi régió lehetőségét, amelynek különböző részei a történelem alakulásának megfelelően a szétesés vagy az összeolvadás felé mozdultak el.

Ezek alapján Okey Európa közepét úgy határozta meg, mint folyamatosan változó találkozási pont a germán, a szláv, magyar, valamint a balti kultúrák között. Okey mellett érvel, hogy Közép-Európát érdemes földrajzilag meghatározott régiónak tekinteni, mivel a régióban élő népek múltját alakító tényezők között meghatározók azok is, amelyeket nem az emberek alkottak. A földrajzi tényezők és a szomszédságok egy évezreden át adottak voltak. Ahogy a régió történelmi áttekintésénél is láthatjuk majd, a régiót a földrajzi helyzet által is meghatározott sorsközösség segít meghatározni.

A továbbiakban Közép-Európa definiálásánál abból fogok kiindulni, hogy Közép-Európa meghatározásában kelet és nyugat találkozása mellett meghatározó a német befolyás. Többek között ez az, ami meghatározza a „középső” régiót az északi és a déli irányban is. Ezen kívül az általam kutatott régió meghatározásakor figyelembe veszem a századforduló környékén bekövetkezett geopolitikai változásokat, és elsősorban Okey meghatározásából kiindulva Németország kihagyásával a régió kis államaira fókuszálok.

A Közép-Európáról szóló diskurzus a kontinenst a szétszórtság sajátos földrajzával szembesítette: szétszórt határok, területek, terek, emberek, nyelvek és kultúrák szétszórtsága. Marinković és Ristić szerint ez a fajta földrajz, amelyben a határok sokkal változékonyabbak, arra kényszerít, hogy a határok meghatározásához többet foglalkozzunk az idővel, mint a térrel. Vagyis ahhoz, hogy meghatározzuk egy régió határait, ahhoz fontos definiálnunk azt az időszakot és az időszak adta körülményeket, amiben a régiót éppen vizsgáljuk. Közép-Európát éppen ez a szétszórtság jellemzi metaforikus értelemben is. Hiszen ahogy Marinković írja: „Tengereit más, sokkal nagyobb világokkal, kontinensekkel osztotta meg, és néha egy bizonyos időre *kölcsönadta* nekik hegyeit és folyóit, amelyek folyását és deltáit mások természetes határainak nyilvánították” (Marinković & Ristić, 2018, 2) Az, hogy mi számít Európá *közepének*, állandó újra értelmezés kérdése. A következőkben tehát azt fogom áttekinteni, hogy milyen körülmények és értelmezések azok, amik Közép-Európa jelenlegi helyzetét meghatározzák.

3. Közép-Európa koncepciók

3.1. A koncepció megjelenése

Habár a régió földrajzilag értelmezhető egységet képvisel, annak kulturális és társadalmi tartalma, valamint ebből kifolyólag elnevezése is vitatott. Okey (1992) azt írja, hogy a geopolitikus Haushoffer a német geopolitikai iskola egyik megalkotóját, akinek állítása szerint a vitatott régió „a politikai akarattól függő fogalom, ami teret ad mindenféle politikai értelmezésnek, újra értelmezésnek és torzításnak” (Haushoffer, 1930 idézi Okey 1992 p. 103). Ezek a különféle értelmezések vitatott tartalmú és legitimitású elnevezésekhez vezettek. Judt (1990) úgy vélte, hogy „Közép-Európa eszméjének minden egyes új felfedezése hiányos (és

valószínűleg lehetetlen) volt” (Judt, 1990 p. 41). A következőkben áttekintem a régióra vonatkozó legjelentősebb elnevezéseket, és azok hozzávetőleges tartalmát.

Ahogy Judt írja, 1945-ig a Közép-Európa kifejezés meglehetősen „németesen csengett” (Judt, 1990 p. 24), vagyis tükrözte a német dominanciát. Metternichtől, aki először dolgozta ki az elképzelést, Naumannig, akinek 1915-ös műve, a *Mitteleuropa* meghatározta a fogalom használatát, ami a közép-európai területeket a német egység kérdéskörébe helyezte. A 19. század közepén alkalmazott értelmezésében Közép-Európa egy tágan értelmezett gazdasági unióra utalt, mely Poroszországon és az osztrák területeken alapult, de Koppenhágától Triesztig terjedt. Amíg a német egység formája és területi kiterjedése tisztázatlan maradt, és más nemzetállamok nem alakultak még ki a régióban, Európa földrajzi központjának jövője sokféleképpen elképzelhető volt. A Bismarck által létrehozott porosz központú megváltoztatta Európa katonai és politikai súlypontját (Judt, 1990).

Naumann elképzelése tükrözte ezt a fejleményt. *Mitteleuropa* terve még mindig tartalmazta Németországot, de a határait kelet felé tolta el a Visztuláig. Ugyanakkor már ekkor megjelentek a koncepciót ellenző hangok, mint például cseh nemzeti vezető, František Palacký írásaiban, aki már 1848-as nyílt levelében elutasította Csehország német nemzeti keretek közé való beolvasztását, és ehelyett egy többnemzetiségű osztrák állam fenntartása mellett érvelt Európa közepén, amely szabad nemzeti fejlődés lehetőségét kínálta volna szláv lakosai számára. Erwin Hanslik osztrák kulturális földrajztudós munkáiban (1917), aki Naumannt és a német tudományt általánosságban azzal vádolta, hogy nem rendelkeznek első kézből származó ismeretekkel a szláv világról. Ehelyett az osztrák tudós egy Kelet és Nyugat civilizáció közötti határvonalat vetített előre, amely a Baltikumtól az Adriáig terjedt, és megosztotta a Habsburg Monarchiát. Az I. világháború háború következtében Naumann elképzelése elavulttá vált. Lengyelország újra megjelenése, Csehszlovákia és Jugoszlávia létrehozása, valamint Ausztria és Magyarország kicsi államokká történő redukálása mind azt eredményezte, hogy a háború előtti egységes Közép-Európa gondolata teljesen új értelmet kapott (Trencsényi, 2017).

Mitteleuropa koncepciója erősen kötődött a német hegemonia megerősítéséhez. Az első világháború alatt *Mitteleuropa* koncepciója és stratégiája újra feléledt. Friedrich Naumann 1915-ben úgy érvelt, hogy Németországnak, amely népességében és területében olyan nagyhatalmakhoz képest, mint az Egyesült Államok, Nagy-Britannia vagy Oroszország,

hátrányban van, más közép-európai államok és nemzetek gazdasági integrációjával kell létrehoznia egy "negyedik világállamot" (Naumann, 1915 idézi Eisfeld, 1993 p. 1). Ez az elképzelés szorosan illeszkedett a német háborús célokhoz. Az elképzelés a háború alatt tovább bővült, Ernst Jaeckh egy Nagy Közép-Európát javasolt, amely magában foglalta Németországot, Ausztria-Magyarországot, Törökországot, Bulgáriát, Romániát és Görögországot. Míg Jaeckh elképzelése grandiózus volt, addig Naumanné sokkal egyértelműbb, és egy nemzetek feletti, kartellszerű államot szorgalmazott Közép-Európában német befolyás alatt. Naumann úgy vélte, hogy a gazdasági integráció elengedhetetlen a középeurópai államok számára, és egy központi közigazgatási szerv létrehozását javasolta, amely a gazdasági szövetségek közötti megállapodásokon alapulna. Annak ellenére, hogy kompromisszumra való felhívásként fogalmazta meg, Naumann víziója végső soron a német vezetést helyezte középpontba (Eisfeld, 1993).

A lengyel kulturális térben elsősorban a lehetséges regionális gazdasági integráció szempontjából merült fel *Mittleuropa* a szocialisták körében, akik a századforduló óta foglalkoztak a nemzetállami és a birodalmi fejlődési modellek problémájával. Magyarországon a legerősebb reakciót a Jászi Oszkár körüli polgári radikálisok váltották ki, akik Naumann javaslatát nem eredeti kontextusában, Németország és az osztrák és német befolyási övezetben lévő kis nemzetek társadalompolitikai integrációját szorgalmazva olvasták, hanem az Ausztria-Magyarországon kieleződött nemzetiségi konfliktusok lehetséges megoldásaként, e nemzetek szövetségi rendszerbe való beolvasztásával (Trencsényi, 2017). Naumann koncepciója az ellentétes oldalakat is befolyásolta a háborúban. A román vezetők az antant oldalán való részvétel elleni érveiket Oroszország és Közép-Európa geopolitikai ellentétére alapozták, ami vonzotta a moldovai konzervatívokat és szocialistákat is. Ez az álláspont Románia német csapatok általi részleges megszállása után gyakran átváltott németbarát érzületre, és egy civilizációs és gazdasági térbe való integrációként került előtérbe. Más kelet-közép-európai kontextusban azonban kevésbé pozitív reakciókat váltott ki. Ugyanakkor mások, például Masaryk (elutasította Naumann keretrendszerét, és egységes narratívát javasolt a Németország és Oroszország közötti kis nemzetek számára, *Új Európa* koncepciója mellett érvelve. Ennek ellenére később átvette a Közép-Európa fogalmat, de továbbra is kizárta Németországot belőle, hangsúlyozva a terület kis nemzetek általi meghatározó jellegét (Masaryk, 1918 idézi Trencsényi, 2017, 168-169. o.).

3.2. A két világháború között

Az I. világháború sok változást hozott magával, többek között a határok teljes átrendezését Európában. Az első világháború után az újonnan szerzett szabadság Közép-Európában nem hozott stabilitást a régiónak. A versailles-i békeszerződés utóhatásai súlyosan érintették Németországot és Ausztriát, ami belső instabilitáshoz vezetett. Szlovénia a dél-európai országok szövetségében keresett menedéket, Magyarország pedig a dualista monarchia részeként a jóvátételekkel nézett szembe. Magyarország a trianoni békeszerződés következtében nagy területeket és lakosságának jelentős részét elvesztette. Lengyelország konfliktusba került Oroszországgal, és később a Molotov-Ribbentrop paktum következtében a Szovjetunió befolyása alá került. Közép-Európa Hitler és Sztálin uralmi terveinek csataterévé vált, ami a társadalmon belüli instabilitáshoz és feszültségekhez vezetett, és végül a II. világháborúban csúcsosodott ki. Az Osztrák-Magyar Monarchia eltűnése, a társadalmi viszonyok és a határok teljes átrendeződése a térség újra definiálásának igényét hozta magával. Németországban az 1918-as vereséget követően radikális revizionista mozgalom alakult ki, amelynek célja a német kontinentális hegemonia helyreállítása volt *Mitteleuropa* koncepciója révén. Ez a mozgalom elutasította a versailles-i és a saint-germaini szerződés következményeit, különösen a többnemzetiségű lengyel államot és Csehszlovákiát bírálva. A közép-európai német vezetést olyan célnak tekintették, amelyet potenciálisan agresszív eszközökkel kell elérni. A gazdasági kihívások és a politikai változások, mint Franciaország páneurópai konföderációra vonatkozó javaslata, befolyásolták a német külkapcsolati stratégiát.

Közben persze Közép-Európában is teljesen megváltoztak az erőviszonyok és a határok, valamint megváltozott a régió megítélése is. 1918 után több olyan regionális fogalom terjedt el, amelyek valamilyen módon kapcsolódtak Közép-Európához. Míg általánosságban a nemzeti önrendelkezés jegyében törekedtek a nemzetállamok megerősítésére, viták folytak a transznacionális politikai vagy gazdasági keretekről is. Közép-Európa különösen fontos volt a régi viszonyok felülírása érdekében. A helyi politikai és kulturális környezetek különbözősége miatt azonban változatos értelmezések születtek a régió megnevezésével, illetve definiálásával kapcsolatban. Például figyelmet kapott a *szláv Európa* fogalma, a németek kizárásával, a cseh és délszláv tudósok körében (Trencsényi, 2017). A nyugati nézőpont is változott némileg. Judt például egy 1931-es francia tanulmányt idéz, amely jól tükrözi a régió megváltozott

megítélését. Az írás szerint a Közép-Európát alkotó országok Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia és Olaszország voltak. Ez a felsorolás figyelmen kívül hagyta az újonnan létrehozott balti államokat, de ami talán jelentősebb, hogy kihagyta a Weimari Németországot (Judt, 1990). Ez minden bizonnyal tükrözte a német-francia viszonyokat, valamint a német törekvések megítélését.

Németországban *Mitteleuropa* koncepciója hanyatlott, más alternatívák kerültek előtérbe, habár Naumann gazdasági *Mitteleuropa*-tervezete a weimari köztársaságban újra felbukkant. Utolsó szakaszában a Magyarországgal és Romániával kötött megállapodások létrehozására tett erőfeszítések célja az volt, hogy a német külkereskedelmet Közép-Európa délkeleti része felé tereljék. Ez megalapozta a régió mezőgazdasági országainak Németországtól való gazdasági függését, aminek az elmélyítésére irányuló törekvést a Harmadik Birodalom külkereskedelmi programja folytatta (Eisfeld, 1993). A II. világháborút követően azonban *Mitteleuropa* koncepciója egyrészt elvesztette a hitelességét, másrészt relevanciáját is, hiszen a kérdéses területek szovjet befolyás alá kerültek. *Mitteleuropa* koncepciója a Szovjetunió felbomlásának idején ismét felmerült, de ezúttal nem német oldalról. A fogalom a német politikai és gazdasági érdekszférára vonatkozott, szembe állítva Közép-Európával, ami önálló, független kisállamok régióját jelentette volna jelentősebb német befolyás nélkül (Rupnik, 1990).

3.3. A II. világháború és a hidegháború

1945 és 1947-48 között a náci uralom alól frissen felszabadult és a háborús pusztításból felépülő Közép- és Kelet-Európa elindult a szovjet mintájú átalakulás irányába. A háborús szövetségese, vagyis az Egyesült Államok és a Szovjetunió között kialakult hidegháború megalapozta az időszakra jellemző kölcsönös gyanakvást és aggodalmat. Közép-Európában szovjet katonai jelenlét, valamint a gazdasági és politikai nyomás a megerősödött és a moszkvai vezetésnek engedelmeskedő helyi kommunista pártok segítségével a szovjet politikai és gazdasági modell bevezetéséhez vezetett. A régió országai a Szovjetuniónak voltak alárendelve Németország megszállt keleti részéig. A jelen dolgozatban is tárgyalt országok politikailag a Szovjetunió, gazdaságilag a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST, 1949), katonailag a Varsói Szerződés (1955) égisze alatt váltak Kelet-Európa országaival együtt a szovjet blokk részévé (Rupnik, 1990). A II. világháborút követő etnikai és nyelvi

tisztaság elérésére irányuló erőfeszítések a migráció fokozódásához vezettek Közép-Európában, amelyet különösen a potsdami egyezményt követő németek kitelepítés jellemzett. Ezek a folyamatok jelentős népességváltozáshoz vezettek a régióban (Kučerová, 2015)

A II. világháborút követően meginduló, a közép-európai régiót érintő dialógus megjelenése az emigráns történészek tevékenységéhez köthető. Oskar Halecki (1950; 1952) visszatért az előző háború utáni koncepciókhoz, de 1945 után újra formálta azokat a hidegháború kontextusában. Megállapította, hogy a szovjet terjeszkedés Nyugat-Európát szoros kapcsolatba hozta az Egyesült Államokkal, létrehozva egy új atlanti közösséget. Halecki úgy vélte, hogy ennek az atlanti kapcsolatnak a megerősödése kárpótlásnak tekinthető a „másik Európa” elvesztéséért. Emellett rámutatott a maradandó kulturális és történelmi megosztottságra mind a nyugati, mind a szovjet oldalon, megkérdőjelezve a korábbi két blokkra vonatkozó megközelítést a maradandó kulturális és történelmi megosztottságra hívta fel a figyelmet és megkülönböztette NyugatKözép-Európát, vagyis a legyőzött, németül beszélő országokból álló térséget Kelet-KözépEurópától. Hangsúlyozta, hogy az Kelet-Közép-Európai történelmi gyökerei egy közös földrajzi térségben rejlenek, ugyanakkor ellenezte a földrajzi determinizmust, és rámutatott a különböző zónák dinamikus kapcsolatára, valamint három alrégiót azonosított a térségben: a nagy Alföldet, a Duna-medencét és a Balkánt (Trencsényi, 2017).

Az 1950-60-as években világszerte megnőtt az érdeklődés a Habsburg-korszak utáni kulturális örökség iránt. Trencsényi szerint Robert Kann monográfiája a Habsburg Monarchiáról, mint multinacionális államról és Jacques Droz Közép-Európa történetéről szóló tanulmánya ezt a tendenciát demonstrálják (Trencsényi, 2017, 174. o.). A közép-európai történetírás a kultúrtörténetre és az irodalomra összpontosítva éledt újjá. Claudio Magris úttörő tanulmánya a *Habsburg-mítoszról* a Monarchia nosztalgikus ábrázolását az együttélés és a tolerancia szimbólumaként vizsgálta, szembe állítva azt az utódállamok két világháború közötti agresszív nemzetépítési törekvéseivel. Az 1960-as évektől kezdve a modernista közép-európai írók, mint például Kafka, elismerést nyertek, különösen Jan Mukařovský munkássága révén. Az egykor elutasított irodalmi szereplőket regionális kontextusban értelmezték újra.

Trencsényi (2017) szerint a közép-európai irodalmi kánon felállítása 60-as években indult meg azzal, hogy újraértékeltek a közép-európai modernista kánont először az irodalomtörténetben, majd a kulturális történelemben is. Amint az elidegenedés fogalma az egzisztencializmus és a revizionista marxizmus alapvető ideológiájává vált, a huszadik század első három évtizedének

modernista írói és művészei, akiket eddig polgári dekadenciával bélyegeztek meg, a specifikus regionális örökség kontextusában értelmezték újra. Trencsényi szerint ez különösen Karel Kosík, a legfontosabb cseh revizionista marxista filozófus munkásságában fogalmazódott meg, akinek a cseh kultúra szimbolikus földrajzi újra pozicionálása a 1968-as válság kontextusában kapcsolódott ahhoz a törekvéseihez, hogy legitimálja az emberarcú szocializmust az idegen szovjet elnyomással szemben.

3.4. Közép-Európa „újrafelfedezése”

Közép-Európa fogalma politikai értelemben ugyanakkor a második világháború utáni szovjet dominancia miatt egészen az 1980-as évekig szunnyadt a térségben. A kelet-európai ellenzéki mozgalmak megjelenése és a nyugati integráció elmélyülése azonban újból felkeltette az érdeklődést Közép-Európa gondolata iránt. A Közép-Európáról szóló viták 1984 és 1989 között érték el csúcspontjukat. Egyetértés alakult ki abban, hogy a közép-európai társadalmak kulturálisan közelebb állnak a nyugathoz, de politikailag, mind politikai kultúra és rendszer tekintetében is kelethez igazodnak (Schmidt, 2020).

Ennek a diskurzusnak a kiváltójaként, kiindulásaként Milan Kundera *A megrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája* című, a *Le Débat*-ban megjelent, 1983-as írását szokták tekinteni (Judd, 1990; Horkay Hörcher, 2023; Kundera, 1983). Az írás alapvető témája az volt, hogy Közép-Európa mindig is része volt (Nyugat-) Európának, és azt állította, hogy a Szovjetunió és a nyugati hatalmak megállapodása következtében ez a régió a második világháború után elszakadt Európa testétől. Kundera úgy vélte, hogy a régió országai lekerültek a nyugat térképéről, aminek többek között az az oka, hogy a nyugat a Szovjetunióval szövetséget kötött a náci Németország legyőzésére, és ennek Közép-Európa keletre történő áthelyezése volt az ára. Az író szerint Európa identitásvesztésének folyamata miatt, Közép-Európa rehabilitációja elmaradt. Valamint úgy látta, hogy a régió kis államai belekerültek az „a szláv világ ideológiájának” illúziójába. Bár néhányuk valóban szláv eredetű, kultúrájuk távol áll az oroszától és attól, amit az orosz irodalomban „szláv szellemnek” (Kundera, 1983. 6. o.) neveznek. Kundera szerint, ami összeköti ezeket a népeket az a zsidók vándorlására emlékeztet inkább, akik bár „mindenütt idegenek, mindenütt otthon vannak” (Kundera, 1983. 9. o.), és a történelem viharát túlélő „kis nemzetként” (Kundera, 1983. 9. o.) nem evidencia számukra az, hogy nemzetük van és mindig lesz is. Ezeknek a nemzeteknek a

nagybetűs történelem nem azt jelenti, mint a nagy nemzeteknek, hanem éppen azzal dacolva alakították ki identitásukat. Kundera úgy gondolta, hogy a nyugat periferiáján levő kis nemzetek identitásának alapját a kultúra adja.

Jacques Rupnik (1990) meghatározó közép-európai írók és gondolkodók tapasztalataira és reflexióira támaszkodva az átrendeződött identitások fluiditását járta körül, amelyeket a régió történelmi „hányattatottsága” és etnikai sokszínűsége formált. Von Horvath írásaiból kiemeli, hogy identitását gyermekkorai közép-európai környezete által ragadja meg. Fiumétől Budapesten át, tükrözve a magyar, horvát, német és cseh elemek összeolvadása szolgál identitása háttereként. Hasonlóképpen említi Miłosz városának nyelvi mozaikjáról szóló ábrázolását, ahol a lengyel, litván, német és jiddis elemek egymásba fonódtak, valamint hangsúlyos szerepet kapnak benne a háború előtti gazdag kulturális sokszínűség elemei. Ez a narratíva Rupnik szerint olyan szerzők, mint Zagajewski és Canetti, munkásságában is visszatükröződik egy régi, együttélésről és sokszínűségről szóló időszak iránt érzett nosztalgia és gyász.

Ehhez az irodalomban gyökerező diskurzushoz Kunderán kívül jelentősen hozzájárultak más cseh, magyar és lengyel írók, mint Czesław Miłosz (1986) vagy Konrád György (1986), akik műveikben az irodalom eszközeivel ragadták meg a „közép-európaiságot”. Míg Kundera főként az Osztrák-Magyar Monarchiához és a nyugati kereszténységhez kötötte Közép-Európát, addig

Miłosz a Lengyel-Litván Unióhoz nyúlt vissza. Konrád leginkább a hidegháború okozta ideológiai szakadásra reflektált (Iordachi, 2012). Az irodalom és kultúrakutatás egyébként is nagy szerepet játszott abban, hogy felhívja a figyelmet a közép-európai kultúra egyediségére. Az 1970-es években a keleti és nyugati akadémikusok részvételével elindult egy irányzat, amely célja a kulturális kutatások regionalizálása volt. Ezzel párhuzamosan a vasfüggöny mögött kialakult a közép-európaiság politikai diskurzusa, amelyet olyan személyiségek vezettek, mint Erhard Busek és Emil Brix, és amely a politikai megosztottságon túllépve regionális keretet kívánt létrehozni. Nyugat-Németországban egyre intenzívebbé vált a *Mitteleuropa* jelentéséről szóló vita, amely Németország geopolitikai és történelmi identitásának kérdéseit tükrözte. Míg egyesek a porosz örökség mellett érveltek, sokan Németország Nyugat-Európában való elhelyezése mellett döntöttek. A Közép-Európa iránti növekvő érdeklődés ellenére a nyugat- és a kelet-közép-európai történelmi kánonok Trencsényi

szerint csak korlátozottan tudtak érintkezni, részben a nyelvi korlátok miatt, így párhuzamos Közép-Európáról szóló viták alakultak ki. (Trencsényi, 2019).

Szintén meghatározó volt a diskurzusban Bibó István munkássága. Főként a nagy hatású *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* (1946) című művében magyarázza a régió nyugattól eltérő történelmi fejlődését. Bibó munkájában Kelet-Európára, mint régióra hivatkozik, azonban maga a bemutatott elméleti keret és a térség is nagy mértékben megegyezik a mások által Közép-Európaként azonosított országok csoportjával. Bibó munkája során sorra veszi a régió eltérő fejlődésének lehetséges okait, amik közül kiemelkedő a társadalmi szerkezetek közötti különbség, mivel míg nyugaton a hűbéreségen alapuló szerződés volt jellemző, addig keleten az uniformizált jobbágyság. Ennek köszönhetően, a hűbéres rendszert a nyugat meghaladta, így fejlődött ki a forradalmi polgárság, majd az ipari munkásság. Keleten ezek a társadalmi szintű változások elmaradtak, és kisebb, izolált polgárság alakulhatott csak ki. Ennek okát, mint ahogy a térség más tulajdonságainak okát is, elsősorban a régióra jellemző történelmi megrázkódtatásokban látta. Egy másik történelmi különbség a nemzetekben megfogalmazódó egzisztenciális félelem (Bibó, 1946) is. Míg nyugaton a háborúból fakadhat a fennálló rend megtörése, népirtás, éhínség stb., addig keleten történelmi tapasztalat a nemzet teljes megszűnésének, kipusztulásának lehetősége is, így a nemzet léte bármikor veszélybe kerülhet. Ez lehet az oka szerinte például annak is, hogy míg nyugaton a vélemény és politikai vezetés az értelmiségnél (írók, jogászok, szakemberek stb.) van, addig keletre jellemzőbb az uralkodó, az arisztokrácia és/vagy a katonaság vezetői szerepe. Az közép-európai államok egzisztenciális féleleméből ered a nyelvi és területi viták állandósága is, aminek egyenes következménye a kisebbségek helyzetének romlása. A kisebbségek elnyomása tehát a többségi nemzet egzisztenciális félelméből ered, azonban ezzel a kisebbség egzisztenciális félelmét erősíti. Ez az öngerjesztő folyamat elmehet odáig, miszerint a nemzet sikerességének egyik fő mérőszáma a területi növekedés, a nemzet hatalmának kiszélesítése

Az 1970-es évek közepétől Magyarországon is hangsúlyosabban megjelent a földrajzi identitás kérdése. Ahogy Magyarország tudományos és politikai téren egyre inkább nyitott a nyugati demokráciák felé, Közép-Európa fogalma egyre fontosabbá vált a kutatási projektek alakításában. A kommunizmus előtti időkből származó intellektuális paradigmák fokozatos újrafelfedezése különböző megközelítésekhez és diskurzusokhoz vezetett, ami a történelmi régiók kérdését aktuálissá tette. Ennek az időszaknak az egyik legjelentősebb, máig meghatározó terméke Szűcs Jenő (1983) *Vázlat Európa három régiójáról* című műve, amely

Magyarország történelmi helyzetét vizsgálja Kelet-Közép-Európán belül, nyomon követve fejlődését a középkortól a kora újkorig. Kiemeli a folyamatot, amely során a régió eltávolodott Nyugat-Európától és átvette a kelet-európai viszonyokat, amely meghatározta a régióra jellemző kölcsönhatást a társadalom és az állam között. A Bibó István műveinek hatására készült elemzés három európai régió: a Nyugat, Kelet-Európa és Kelet-Közép-Európa egyedi mintáit tárja fel. Szűcs szerint Nyugat- és Kelet-Európában az abszolutizmusnak eltérő formái alakultak ki. Míg a nyugati abszolutizmus lehetővé tette a társadalom számára az állam feletti bizonyos mértékű ellenőrzést, addig a keleti abszolutizmus, különösen Oroszországban, fenntartotta az állam dominanciáját a társadalom felett. A köztes régió, beleértve Lengyelországot, Poroszországot és a Habsburg Birodalmat, a kelet-európai viszonyok és a tökéletlen nyugati struktúrák keverékével lépett át a modern korba, ami a társadalomszervezés különböző változatait eredményezte. Szűcs részletesen bemutatja, hogy Magyarországon hogyan maradt fent a feudális dualizmus egészen a 19. századig. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a nyugati és a keleti társadalmi fejlődés befolyása egyaránt jelen volt, hiszen a nyugati társadalmi struktúrák maradványai időnként ellenálltak, reményt adva arra, hogy Magyarország kitörhet a tipikus kelet-európai „zsákutcából” (Szűcs, 1983 1. o.).

A nemzeti kommunista narratívát elutasítva, Szűcs megkérdőjelezte a Kelet és Nyugat közötti bináris felosztást, és egy sajátos jellemzőkkel rendelkező átmeneti zónaként írta le a régiót. A kezdetben szamizdatban, majd később *Történelmi Szemlé*ben megjelent esszéje nyilvános vitát váltott ki Magyarország Európában elfoglalt helyéről. Ezek közül az egyik legjelentősebb maga Szűcs és Hanák Péter között zajlott. Hanák Péter egy olyan modellt javasolt, amely Közép-Európát, beleértve Ausztriát és Svájcot is, egyenlő távolságra helyezi el Kelet és Nyugat között. Szűcs amellet érvelt, hogy a kelet-közép-európai országok, mint a történelmi Csehország, Magyarország és a Lengyel-Litván Unió a nyugat periferiáját jelentik (Szűcs & Hanák, 1986). Ezek a viták a történészeken túlmutatva alakították ki azt a közfelfogást, amely szerint Kelet-Közép-Európa más történelmi pályát követett, mint a szovjet befolyás alatt álló többi ország.

Trencsényi szerint az 1960-as évektől kezdve a lengyel történetírás arra törekedett, hogy Lengyelországot közép-európai keretbe helyezze. Olyan tudósok, mint Jerzy Kłoczowski és Aleksander Gieysztor szerint a közép-európai nemzetek bár később alakultak ki, mint a nyugatiak, de végül integrálták az európai társadalmi-kulturális struktúrákat, és különálló történelmi régiót alkottak. Ez a narratíva politikai vonatkozásokkal is bírt, hiszen hangsúlyozta

a közös nyugati keresztény gyökereket és intézményi hagyományokat, ellenezve Európa Jalta utáni megosztottságát. Józef Chlebowczyk Kelet-Közép-Európa fogalmát kiterjesztette az Oroszország és Németország közötti, különböző tengerekkel határos területekre. A lengyel hagyománytól eltérően ő az Osztrák-Magyar Monarchiát tekintette a régió magjának. A cseh történetírásban Jan Křen felélesztette az érdeklődést a közép-európai föderalista örökség iránt, és egy cseh-német transznacionális történelmi narratívát alkotott meg. Ez nagy hatással volt az 1980-as évek cseh szamizdat-kultúrájára, amely a cseh nemzetépítést regionális perspektívából bírálta. A *Střední Europa* (Közép-Európa) című folyóirat 1984-es megalapítása alternatívát jelentett az egykori kommunista disszidensek történetírói diskurzusával szemben, amely a politikai konzervativizmust és a politikai katolicizmus elemeit felkarolva értékelte újra a masaryk-féle örökséget (Trencsényi, 2017).

Tony Judt 1990-es Közép-Európa „újfelfedezését” tárgyaló munkájában olyan eseményekhez köti a koncepció újfelfedezését, mint Szolzszenyicin *Gulag szigetvilág* című könyvének megjelenése 1973-ban, az 1975-ös helsinki konferencia és megállapodás, az 1976-os lengyelországi sztrájkok, amelyek a Munkásvédelmi Bizottság megalakulásához vezettek, a Charta 77 megszületése Csehszlovákiában 1977-ben, valamint a Szolidaritás létrejötte Lengyelországban 1980-ban. Ezek az események, más eseményekkel együtt, a változás és a kommunista rendszerekkel szembeni ellenállás időszakát jelezték a nyugat számára is. Ugyanakkor a nyugati értelmiségiek ezekre az eseményekre adott válaszait a belpolitikai dinamika változásai befolyásolták. Judt fontos tényezőként említi Kundera írását, valamint a 70-es évektől kialakuló kapcsolatokat a magyar akadémikusok és nyugati társaik között. Szerinte ezek, valamint a nyugati közvélemény kiábrándulása a marxizmusból jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy egyre inkább szimpatizáljanak a vasfüggöny mögé szorult régióval (Judt, 1990).

Judt szkeptikus volt azzal kapcsolatban, hogy ez a fokozott érdeklődés hosszútávú lesz. Úgy gondolta, hogy a közép-európaiak jogosan a toleráns és kulturálisan gazdag Közép-Európa mítoszához ragaszkodnak, míg a nyugati értelmiség a régiót a sokszínűség és a szellemi gazdagság utópiájaként romantikusan ábrázolja anélkül, hogy megpróbálná megérteni az összetett történelmét és helyzetét, beleértve például az I. világháborút követő békék következményeit. A közép-európai történelem valósága szerint azonban az, hogy a nyugatnál kevésbé szerencsés történelme miatt, etnikai és vallási intoleranciával, háborúkkal és erőszakkal kellett megküzdenie. Judt Közép-Európa idealizálása ellen érvelt, hangsúlyozva

annak fontosságát, hogy elismerjük összetett történelmét, és elkerüljük a nyugati fantáziák ráerőltetését a régióra. Úgy vélte, hogy ez a Közép-Európára irányuló figyelem könnyen új irányt vehet, és felhívta rá a figyelmet, hogy a nyugati értelmiség gyakran a saját problémáinak illusztrálására vagy éppen elfedésére használja Kelet-Európa koncepcióját, miközben a középeurópai értelmiség megerősítést vár tőle (Judt, 1990).

Jacques Rupnik 1990-es írásában arra kereste a választ, hogy a jaltai rendszer megszűnése, Európa, azon belül is Németország, megosztottságának feloldása, milyen hatással lesz a Németország és Oroszország között húzódó térségre. Azt a kérdést tette fel, hogy vajon Németország és Oroszország közötti nemzetek együttműködéseként, vagy *Mitteleuropa* újjáélesztett változataként, mint német befolyási övezetként éled újjá. A közép-európaiságot a nagyvárosokban, mint a kultúrák olvasztótégelyében látta megtestesülni. Ezekben a városi közösségekben a zsidóság különös közvetítő szerepet töltött be, áthidalva a városokra jellemző nyelvi és kulturális megosztottságot. Rupnik Bartók Béla népi hagyományokra vonatkozó megfigyeléseiben is kulturális csere és átalakulás dinamikus kölcsönhatását látja hangsúlyosnak, kiemelve, hogy a zenei motívumok átnyúlása a nyelvi határokon hogyan gazdagította Közép-Európa kulturális szövetét, elősegítve az olyan környezet kialakulását, amely kedvez az művészi innovációnak. Szerinte ez a közeg egy olyan közép-európai kultúra kialakulásához járult hozzá, amelynek formája gyakran német volt, de tartalma univerzalista és a különböző hatásokra nyitott (Rupnik, 1990). Ez jelenik meg Hanák Péter (1968) munkájában is, amiben a századforduló Budapestjét értékelte újra, kiemelve annak mindennapi életét és magaskultúráját a tágabb osztrák-magyar kontextusban Magyarországot egy olyan középeurópai keretbe helyezte, amelyet a német és zsidó polgárság által formált közös városi kultúra uralt (Hanák, 1968 idézi Trencsényi, 2017).

Schöpflin Görgy *The Political Traditions of Eastern Europe* (1990) című írásában Kelet-Európa árnyalt politikai dinamikáit vizsgálja. Számos kulcsfontosságú szempontot emel ki, kezdve azzal, hogy a régió eltávolodott a nyugati hagyománytól, amely a pluralizmust és a decentralizált hatalmat helyezte előtérbe. Ehelyett Kelet-Európában az állam vált a változások központi mozgatórugójává, ami egy erős bürokratikus apparátust és egy viszonylag gyengébb civil társadalmat eredményezett. A nyugati politikai értékek és intézmények adoptálására tett erőfeszítések ellenére Kelet-Európa saját, a történelmi kontextus és az egyedi társadalmi kihívások által formált, különálló rendszereket alakított ki, és ez a tendencia még a szovjetesedés után is fennmaradt. Habár Schöpflin Kelet-Európáról ír, kitér Kelet-Közép-

Európa sajátosan nehézkes és lassú fejlődési útjára, amelyet a szovjet hatalomátvétel aztán sajátos „modernizációs céljaival, mítoszaival és utópiáival” (Schöpflin, 1990 88. o.) alakított át.

Szintén Schöpflinhez köthető az 1989-ben kiadott *In Search of Central Europe* tanulmánykötet, amely részletesen tárgyalja a régió különböző aspektusait. Schöpflin amellett érvelt, hogy Közép-Európa olyan objektíven elemezhető, elsősorban a történelmi fejlődésben azonosítható, tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek Közép-Európától „keletre” már nincsenek jelen. A térséget Oroszországgal szemben határozta meg, amelyből hiányoztak olyan történelmi jelenségek, mint az autonóm szellemi szféra és a politikai pluralizmus hagyományai. Ezen felül megkülönbözteti Kelet-Európát, amely Közép-Európával és Oroszországgal is rokon, ugyanakkor szintén önállóan értelmezhető. Schöpflin hangsúlyozta a visszanyert közép-európai identitás „emancipációs funkcióját” (Iordachi, 2012 48. o.) is, amely alatt nem csak a szovjet függésből való szabadulást, hanem a politikai nacionalizmus ellenszerét és a régió „újra Európaizálását” (Iordachi, 2012 48. o.) értette (Schöpflin, 1989 idézi Iordachi, 2012).

3.5. A Szovjetunió felbomlása után és az EU integráció

Az 1989-es eseményektől várható lett volna, hogy a közép-európai koncepció az 1990-es években teljesen kibontakozhat, különösen azokban az országokban, ahol ez a paradigma az 1980-as években újra felbukkant az ellenzéki diskurzusban. Trencsényi (2017) szerint azonban Közép-Európa kiemelkedő szerepe az államszocializmusból való átmenet közepette csökkent. Bár központi szerepet játszott az olyan kezdeményezésekben, mint a visegrádi együttműködés, a politikai elitek közötti belső feszültségek aláásták a közös közép-európai identitást. A szocialista rendszer bukását és a Moszkvától való elszakadásukat követően a posztszocialista államok kifejezték vágyukat, hogy Európa része legyenek, ami az Európai Unióba való integrációt és az európai és transzatlanti intézményekben való részvételt jelenti. Az Európai Unió kezdetben lelkesen fogadta ezt az elképzelést, de a lelkesedés alábbhagyott, amint nyilvánvalóvá váltak az egyes államok átalakulási kihívásai, amely új keretbe helyezte a régió identitását (Kuczerová, 2015).

Ahogy Iordachi (2012) írja, a Közép-Európát övező vita túlmutat a történelmi vizsgálódáson, és kiterjed a határaitól szóló vitákra is, amelyek természetüknél fogva inkluzív és exkluzív

dimenziókat egyaránt magukban foglalnak. Vagyis a régió meghatározásakor fontos kérdés, hogy mi az, amivel szemben határozzuk meg Közép-Európát. Az 1980-as években Közép-Európa identitását elsősorban Oroszország ellenében határozták meg. A Szovjetunió felbomlásával az 1990-es években azonban Közép-Európa a Balkánnal szemben kezdte meghatározni önmagát, amelyet gyakran úgy mutattak be, mint egy régiót, amelyet az etnikumok közötti erőszak és politikai instabilitás jellemez. A volt kommunista országok NATO- és EU-integrációért folytatott versengése Közép-Európa, mint a politikai értékeket és az európai integrációra irányuló törekvéseket megosztó országok „exkluzív klubjának” (Iordachi, 2012, 52) kialakulásához vezetett. Az 1991-ben Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia (később a Cseh Köztársaság és Szlovákia) által létrehozott visegrádi szövetség jól példázta ezt a tendenciát, amelynek tagsága történelmi rokonságon és közös geopolitikai érdekeken alapult. Azokat az országokat, amelyek nem feleltek meg ezeknek a kritériumoknak, szimbolikusan kizárták a csoportból. Az európai integrációért folytatott verseny vitákat váltott ki Európa szimbolikus határaitól is.

Ez a vita erősen megnyilvánult a közép-európaiság elemeit felmutató Románia esetében. Az 1980-as évek végi politikai korlátok ellenére olyan román értelmiségiek, mint Eugène Ionesco és Emil Cioran, külföldről is hozzájárultak a Közép-Európáról szóló diskurzushoz, hangsúlyozva annak kulturális és szellemi jelentőségét. A kommunizmus 1989-es összeomlása után azonban nyilvánvalóvá vált Románia szimbolikus és politikai kirekesztése a közép-európai narratívából. A közép-európai identitás érvényesítésére tett erőfeszítések ellenére a román értelmiségiek kirekesztve találták magukat a visegrádi együttműködésből. Ezzel szemben az olyan kezdeményezések is indultak, mint a *Harmadik Európa*, amelyek Közép-Európa belülről történő újradefiniálását tűzték ki célul, az egykori Habsburg Birodalom peremvidékeinek kulturális sokszínűségét hangsúlyozva. Iordachi szerint európai integrációra törekvő keleteurópai országokban is megfigyelhetők voltak hasonló kísérletek a közép-európai „jelleg” megerősítésére, ami vélhetően annak volt köszönhető, hogy a régió számos nemzete számára a közép-európai identitás felvállalását előnyösnek tartották a NATO- és EU-integráció eléréséhez (Iordachi, 2012). Ahogy Iordachi írja: „Úgy tűnhet, hogy a legtöbb keleti ország számára az Európába vezető út Közép-Európán keresztül vezet” (Iordachi, 2012, 52-53).

A visegrádi országok 2004-es európai uniós csatlakozása a regionális identitások átértékeléséhez vezetett. Az addig önálló kulturális és geopolitikai egységként felfogott Közép-

Európa az EU bővítését követően kezdte szimbolikus határait kelet felé tágítani. Ez a bővülés egybeesett a Balkán szűkülésével, amely egyre inkább csak a félsziget EU-n kívüli részeire vonatkozott. Ráadásul olyan országok, mint Görögország, Románia és Bulgária szimbolikusan kirekesztve találták magukat a Balkánból, mivel integrálódtak a „politikai Nyugatba”, így Délkelet-Európa semlegesebb címkéje ragadt rájuk. Maria Todorova (2009) *Imagining the Balkans* című írásában azt állította, hogy Európa Balkánról alkotott felfogása a nyugati orientalista diskurzust tükrözi. Kritizálta Közép-Európa koncepcióját: úgy gondolta, hogy Közép-Európa „mítosza” 1980-as és 1990-es években alakult ki, és szembe állította azt a Balkán mély történelmi és földrajzi gyökereivel.

E változások közepette felmerülnek kérdések Közép-Európa fogalmának érvényességével és hasznosságával kapcsolatban. Míg egyesek szerint ez csupán egy diszkurzív konstrukció, mások rámutatnak a szomszédos országok közötti politikai és gazdasági együttműködés elősegítésében játszott szerepére. Az olyan kezdeményezések, mint a V4-ek, vagy a Cseh Köztársaság, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia és Románia között létrejött Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA, 2004) elősegítették a régió belüli együttműködést. A közép-európai keretek az akadémiai világban is számos együttműködési lehetőséget tettek lehetővé, amelyek közül a legjelentősebb intézmény a Közép-európai Egyetem, amelynek célja, hogy teret adjon a közös gondolkodásnak és a regionális interakciónak (Iordachi, 2012).

4. Kortárs narratívák

4.1. Közép-Európa, mint geopolitikai egység

Felmerül tehát a kérdés, hogy Közép-Európa, mint régió létezett-e valaha és létezik-e most az eddig ismertett elméletek keretein kívül? Egy 2012-es tanulmány (Volgy et al., 2012) által kínált koncepció azt javasolja, hogy a közép-európai államokra tekintsünk egy szomszédságként, hiszen ahhoz, hogy egy régió legyen nem lehet elég pontosan meghatározni a határait. Ez a koncepció az államokon belüli városok analógiájára épül, ahol a városok saját, világos határokkal és kormányzási struktúrákkal rendelkeznek. A városokon belül is vannak egymást átfedő, különböző mértékben intézményesített régiókkal. Hasonlóképpen, az államok szomszédságai a régiókon és alrégiókon belül is léteznek, különböző mértékű

intézményesültséggel ugyan, de folytonos kapcsolatban egymással. Ez a koncepció a középeurópai szomszédságba sorolja Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot és Szlovéniát. Ausztriát, Horvátországot, Romániát és Szerbiát potenciális „szomszédoknak” tekinti, attól függően, hogy miként változik az interakció és az intézményesedés közöttük. A szomszédság tagjainak meghatározásához használt kritériumok (közelség, politikai és gazdasági interakció, közös közpolitikai preferencia a szomszédságtól „távol eső” témákkal kapcsolatban) hasznosak lehetnek a hasonlóságok és az együttműködések azonosítására, ugyanakkor a koncepció nem vesz figyelembe számos olyan tényezőt, amik összekötik ezeket az országokat, mint például a közös múlt.

Ezzel szemben Irah Kučerová (2015) elemzésében megállapítja, hogy a szovjet blokkot alkotó Közép- és Kelet-Európa szovjetizálása az adott ország történelmi kontextusától függően alakult. Ugyanakkor a különböző politikai rendszerek és gazdasági jellemzők ellenére a szovjetesedés 1945 és 1989 között jelentős hasonlóságokat eredményezett különösen az intézményi fejlődés terén. Valamint úgy véli, hogy Közép-Európa egy valóban releváns geopolitikai egység, ugyanakkor, a nemzetközi kapcsolatokban nem tudja befolyásolni a saját pozícióját, erre egyedül Németország volt képes. Kučerová szerint annak ellenére, hogy a közép-európai államok arra törekszenek, hogy hídként szolgáljanak Kelet és Nyugat között, képtelenek arra, hogy érvényesítsék ezt a szerepet a nemzetközi kapcsolatokban. Az I. világháborút követően a geopolitikai diskurzusok Közép-Európát gyakran a versengő hatalmak, például Németország és Oroszország, közötti ütközőzónának állították be, a kortárs perspektívák pedig, többek között, az orosz neo-imperializmussal szembeni gátként tekintettek rá, nem pedig önálló szereplőként. Rupnik (1990) éppen abban látja a régió relevanciáját, hogy egyrészt egy olyan történelmi és kulturális identitás megerősítését jelenti, amely különbözik attól, amit a szovjet birodalom negyvenöt éven át Európa másik felének nemzeteire kényszerített. Másrészt része az Európa felosztásával szembeni folyamatos politikai alternatívakeresés is. Közép-Európa, mint eszme visszatérése a térség nemzeteinek kísérlete arra, hogy a történelem alakítóiként, és ne csupán elszenvedőiként tekintsenek magukra.

Natalya Antonyuk (2018) Kelet-Közép-Európát egyszerre organikus és instrumentálisan hasznosított koncepcióként írja le. Úgy véli, hogy Kelet-Közép-Európa koncepciója a hidegháború idején keletkezett és a szovjet blokk által befolyásolt közép-európai országokat képviseli. Az ideológiai motiváltsággal kapcsolatos kritikák ellenére szerinte Kelet-Közép-Európa köztes identitásként szolgál a NATO és az EU keretein belül biztonságot kereső

nemzetek számára, miközben nyugat és kelet felé egyaránt nyitva marad, megkülönböztetve a közép- és kelet-európai identitástól.

4.2. Közép-Európa politikai szerepének értelmezései

A közelmúltban a közép-európaiság egyik fő értelmezése egybevághat a visegrádi négyek politikai együttműködésével. A V4-ek külkapcsolatai arra utalnak, hogy kialakították saját középeurópai politikai identitásukat, amely nem feltétlenül ellentétes a közép-európaiság más koncepcióival, de mindenképpen különbözik azoktól oly módon, hogy az kizárólag a V4tagokra vonatkozik. Ez az identitás a V4-ek jelenlegi politikai értelmezéséből és jelenlegi céljából ered és nem például kulturális vagy földrajzi értelmezésből. Habár volt rá példa, hogy együttműködtek Szlovéniával vagy Ausztriával ez inkább pragmatikus megfontolásokban gyökerezett, nem pedig a közös V4-ekhez köthető közép-európai identitásában (Kořan, 2012).

Balogh Péter (2017) is úgy véli, hogy a visegrádi együttműködés sajátos értelmezést adott Közép-Európának. Míg korábban Magyarország és szomszédjainak „visszatérését” jelentette Európába a demokratikus elvek elfogadása révén, addig mostanra a nyugattól való megkülönböztetésükre szolgál, hangsúlyozva a keresztény gyökereket, a nemzeti szuverenitást és az etnikai homogenitást. A szerző szerint ez a magyar kormány bizonytalanságából ered, mivel bár a V4-ek közös kihívásokkal néznek szembe, egyre erősebb a megosztottsága, például Oroszországgal kapcsolatban. Balogh úgy látja, hogy a V4 közelmúltbeli újjáéledése nagyrészt a menekültválságra adott reakció, így, ha a migráció körüli viták enyhülnek, vagy átalakulnak az erőviszonyok az EU-n belül, akkor az még jobban szétzilálhatja az együttműködést.

Alvydas Jokubaitis (2018) szerint Közép-Európa a politikai messianizmus újjáéledését éli, ami különösen a visegrádi csoport konzervatív ideológiájában mutatkozik meg. Ez a regionális konzervativizmus elutasítja a kozmopolita eszméket, és a politikai élet alapjaként az egyedi kulturális tapasztalatot hangsúlyozza. Ez a nyugati filozófiai gondolkodásban gyökerező konzervativizmus alakítja a régió politikai identitását a nyugat-európai államokkal való nézeteltérések közepette. Ez a koncepció azt sugallja, hogy a régió képes arra, hogy megőrizze azokat az értékeket, amelyeket a nyugat elvesztett, valamint Közép-Európa meg tudja valósítani az együttműködés és egymás különbözőségének elfogadásának elveit, amire a neoliberális nyugat nem képes.

Leszek Nowak (2022) szerint kétségtelen, hogy Közép-Európa a gazdasági fejlődés tekintetében különbözik Nyugat-Európától, és habár a gazdasági elmaradottság az utóbbi időben csökkent, még mindig jelentős. Ennek az elmaradottságnak az egyik következménye a kisebbségi érzés, amelyet a nemzeti történelem és a nemzeti egyediség dicsőítéséhez vezet. Nowak szerint a lengyelek, a csehek, sőt a szlovákok is mind Európa szíveként, a magyarok és a lengyelek pedig Nyugat bástyájaként hivatkoznak magukra.

Ehhez a koncepcióhoz szorosan kapcsolódik a populizmus kutatása Közép-Európában. A FATIGUE kutatócsoport vezetője Richard Mole a közép-európai populizmus okát az „elhúzó transzformációs fáradtságban” (Mole idézi *CORDIS European Commission*, 2023) látja. A fogalom azért jött létre, hogy megragadja a gazdasági reformok eredményeivel és különösen a posztkommunista társadalmakban megjelenő új elitekkel kapcsolatos, fokozatosan növekvő csalódottságot. Ez a mindent átható fáradtságérzés szorosan összefügg a populizmus térnyerésével (*CORDIS European Commission*, 2023). Rupnik (2006) szintén a kiábrándultságot látja a populizmus térnyerésének egyik okaként. Ezen felül úgy véli, hogy visegrádi országokban a társadalmi megosztottság közös vonás, amely elsősorban a kommunista politikai kultúra örökségében gyökerezik. A politikai ellenfelekkel való diskurzus vagy tárgyalás helyett inkább hajlamosak a politikai ellenfeleket legyőzendő ellenségként kezelni. Ez gyakran éppen a kommunizmus vagy a korrupció elleni harcban, vagy esetleg az euroszkepticizmus narratívájában nyilvánul meg.

A közelmúlt legnagyobb Kelet-Európát érintő válsága egyértelműen az orosz-ukrán háború, ami a régió Kelet és Nyugat közötti helyzetének új relevanciát adott. Caroline de Gruyter (2022) úgy véli, hogy az ukrajnai konfliktus egy olyan folyamatot indított be, amely a közép-európai országok növekvő befolyását és elismertségét hozta magával az EU-ban. Annak ellenére, hogy a közép-európai országok közel két évtizede csatlakoztak az EU-hoz, akadályokba ütköztek a brüsszeli döntéshozatali folyamatokba való teljes integrációjuk során. Ez része volt a kommunizmus 1989-es összeomlása óta tartó folyamatnak, amely során a közép-európaiak a nyugati demokratikus eszmék követésére törekedtek, de ez a törekvés gyakran frusztrációhoz és az elégtelenség érzéséhez vezetett. Ebben a dinamikában a közép-európai államok kisebbségnek és függőnek érezhetik magukat, míg nyugati társaik fenntartják a felsőbbrendűség érzését, ami a nyugati modelltől való kiábránduláshoz vezethet. Az ukrajnai válság eszkalálódásával párhuzamosan azonban a közép-európai országok emancipációja is megindult az EU-n belül, aminek következtében például Lengyelország és

szomszédai egyre inkább érvényesíteni tudják befolyásukat. Emellett a szerző szerint a közép-európai dinamika is átalakulóban van, a visegrádi együttműködés elveszíti jelentőségét.

Rupnik (2023) szerint az elmúlt években újra megélénkült az érdeklődés Milan Kundera esszéje iránt, ami az ukrajnai háború és az „orosz kérdés” újbóli felbukkanása közepette jelzi annak újbóli aktualitását. Az 1980-as években Közép-Európa fogalma kulturális jelenségből politikai jelenséggé vált, megalapozva a szovjet befolyás alóli felszabadulást. Kundera 1983-as érvelése Oroszországot egy másik civilizációként állította be, amelyet autokratikus birodalmi uralom, a civil társadalom és a kulturális autonómia hiánya jellemez. Putyin tettei Rupnik szerint a birodalmi és a szovjet örökség szintézisét tükrözik: Oroszország Ukrajna elleni háborúja a befejezetlen birodalmi ambíciókat és az európai kulturális és politikai határokkal kapcsolatos vitákat tükrözi. Az ukrajnai konfliktus megszilárdította az „elrabolt Nyugat” (Rupnik, 2023) részeként való identitását, átformálva a politikai határokat és identitásokat. Az, ahogy Ukrajna nyugat felé hajlik, megkívánja, hogy újraértelmezzük kapcsolatát Közép-Európával.

4.3. Közép-Európa, mint mentális lenyomat

Nikolai Baranov (2018) szerint a Szovjetunió felbomlása és az azt követő rendszerváltások a régióban a gazdaság liberalizációját és a politikai szféra demokratizálását hozták magukkal. Ugyanakkor a szocializmus rajta hagyta a nyomát Közép-Európa polgárainak mentalitásán, amely csak lassan adaptálódik az Európai Unió által megtestesített nyugati politikai és társadalmi rendszerekhez. Hasonló maradandó mentális nyomot vél felfedezni Horkay Hörcher Ferenc (2021) is Közép-Európán. Úgy véli, hogy Közép-Európa kettős identitást hordoz: mivel képviseli a régió politikai kultúrainak idealizált énképét, amelyért akár meg is szenvedtek a történelem során, ezért egyrészt magával hozhat egyfajta kisebbségi érzést a nyugattal szemben. Másik oldalról viszont egy áldozat-szerepből következő morális felsőbbrendűség-tudatot is jelenthet. Horkay Hörcher szerint Közép-Európa valójában nem rendelkezik a morális fölényvel, különösen nem a régió nemzeteinek múltbeli, egymás ellen elkövetett bűnei, például a második világháború alatti emberiség elleni bűntettek miatt. Ennek ellenére a büszkeség és az ítélkezés kölcsönösen jelen van a régióban, egymást kiegészítve és néha ellensúlyozva. Horkay Hörcher szerint a régió rászorul arra, hogy feldolgozza a múltját. Ahogy

írja: „[...] az évtizedek alatt elszenvedett totalitárius tudatmanipuláció s a saját múltjával való szembenézés hiánya együttesen olyan közösségi tudattorzulást eredményezett e közösségek gondolkodásában, amelynek következményei hosszú távúak.” (Horkay Hörcher, 2021, 68).

Denni (2009) szerint Közép-Európa mentális térképének határai különböző koncepciókon átívelve úgy fogalmazódnak meg, mint amelyek elválasztották a keresztény Európát a keleti szlávoktól, valamint a XVI. századi reformáció és ellenreformáció által meghúzott határok. Ezenkívül úgy véli, hogy figyelembe kell venni a latin Nyugat és az ortodox Kelet, illetve a kereszténység és az iszlám közötti határokat is. Ezek a történelmi vallási határok befolyásolták a közöttük élő népek társadalmi, kulturális és politikai életét, és jelezték a köztük levő különbségeket. Ezeknek a láthatatlan határoknak a hatása még napjainkban is érzékelhető, és érvként szolgál arra, hogy Közép-Európa meghatározza a Közép-Európát alkotó *mások*, mint például a Balkán, kizárására.

A bemutatott elméletek és elemzések alapján látható válik, hogy a közép-európai kérdése összetett és sokrétű. Míg egyes perspektívák a közös történelmi és geopolitikai tényezőket hangsúlyozzák ki, mások ezt az identitást a regionális együttműködés és a politikai koalíciók összefüggésében értelmezik. A különböző elméletek és értelmezések rávilágítanak arra, hogy a közép-európai identitás nemcsak a régió országainak közös jellemzőit foglalja magában, hanem azok sokféleségét is. A regionális együttműködési kezdeményezések, mint például a V4-ek, bizonyos szempontból erősítik a közép-európai identitást, ugyanakkor ez politikai megfontolások eredménye is lehet. Az is látható, hogy a közép-európai identitás kialakítására vagy definiálására irányuló erőfeszítések gyakran külső kihívásokra vagy belső feszültségekre adott válaszok. Közép-Európa tehát továbbra is vitatott régió és habár a közép-európai identitás koncepció szintjén létezik, kérdéses, hogy egy ilyen nehezen megfogható elképzeléssel lehet-e azonosulni.

5. A közép-európai identitás kulturális és politikai aspektusai

5.1. Az identitás fogalmi kerete

A közép-európai identitás árnyalt kutatása olyan alapfogalmak mélyreható megértését teszi szükségessé, mint az identitás, a politikai identitás, a kulturális identitás és a közép-európai identitást meghatározó egyedi dimenziók. Így először az egyes fogalmak tisztázásával meghatározom azt a fogalmi keretet, amely lehetővé teszi a közép-európai identitás összetett elemzését.

Dolgozatomban az identitást társadalmi jelenséggként értelmezem, vagyis arra a jelenségre használom, amikor az egyének közös jellemzők alapján társadalmi csoportokba sorolják magukat és másokat. Az identitásnak ez a kollektív aspektusa magában foglalja az egy adott csoporthoz való tartozás, kötődés és hovatartozás érzését, amely közös tulajdonságokon alapul, amelyek megkülönböztetik őket másoktól (Turner, 1975; Tajfel, 1974; Hogg, 2006). Az identitás ebben az értelemben is egy folyamatosan fejlődő és változó konstrukció, amelyet egy adott csoporthoz kapcsolódó normákként, értékekként és ideológiákként határozhatunk meg (Brewer, 2001). A kollektív identitás határokat feltételez egy adott csoporthoz tartozók és a csoporton kívüliek között. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a csoporton belülieket és a csoporton kívülieket elválasztó határok meghatározása egyénenként és különböző kontextusokban nagymértékben eltérhet (Hogg, 2006).

A kollektív identitások közé tartoznak a területi identitások, amelyek különösen relevánsak a kutatásom szempontjából. A területi identitás alapvetően egy földrajzi helyhez köthető, pontosabban egy adott terület lakói által érzett és megtapasztalt azonosságérzethez. Vagyis az ugyanazon a területen élő személyek osztoznak egy hasonlósági feltételen, amely a területi identitás alapfeltételét képezi. Ez a hasonlóság, hűség vagy szolidaritás érzése az alapvető hasonlóság érzése különböző földrajzi szintek (pl. szomszédság, város, régió, a nemzet, az Európai Unió) felé is érezhető és megtapasztalható, akár kizárólagosan, akár egyszerre (Scruton, 2004). A dolgozatban releváns kategória ezek közül a regionális identitás, amely

ebben a kontextusban a nemzeti identitással szemben országhatárokon átívelő vagy több nemzetállamot magában foglaló identitást jelent.

Baumann (1998), aki a globalizáció hatásairól elmélkedett úgy vélte, hogy a globalizáció hatással van az identitások megbízhatóságára és tartósságára nézve: ezek most már ugyanolyan mobilak, mint maga a világ, változékonyak, nehezen megtarthatók, bizonytalanok, sőt, rugalmasak, de mégis bízunk abban, hogy folyamatosak és következetesek lesznek. Marinković és Ristić (2018) szerint ez az identitáskeresés, ez a bizonytalanság jelenik meg nemzetközi kapcsolatok mélyebb geopolitikai átrendeződésében. A globális rendszerben a centrumok és a perifériák átalakulnak. A régiók és a regionális identitások, mint ideiglenes térbeliséget nyert társadalmi konstrukciók mindig a társadalmi kapcsolatok és a szétszórt hatalmi viszonyok termékei, ezért alapvetően nem is lehet őket egységes koncepcióként értelmezni.

Brigevich (2016) az Európán belüli regionális identitások elemzése kapcsán azt állítja, hogy a területi identitásoknak, mint kollektív identitásoknak, kulturális és politikai komponensei is vannak, amelyeknek az egyének kontextustól függően eltérő prioritást adhatnak. Ezt a felosztást egyrészt Easton felosztására alapozza, aki amellett érvel, hogy egy stabil politikai rendszernek szüksége van specifikus támogatásra, aminek a szükségletek kielégítésének közös és racionális igénye képzik alapját, valamint diffúz (vagyis érzelmi és affektív) támogatásra, ami egy közösségi érzésen alapul (Easton, 1965). Ezzel összhangban Guinaudeau franciaországi nemzeti és európai identitásokról szóló tanulmányából kiderül, hogy a nemzeti identitás politikai és kulturális típusokra bontható. A politikai típus a demokrácia és a politikai intézmények támogatásához kapcsolódik, míg a kulturális típus olyan tényezőket foglal magában, mint a származás, a nyelv, a közös hagyományok és a vallás (Guinaudeau, 2011).

A dolgozatomban a közép-európai identitásnak, mint regionális identitásnak két aspektusát vizsgálom. A politikai-identitás ebben az esetben a regionális közös politikai célokkal, politikai rendszerekkel és regionális intézményekkel való azonosulást jelenti. Ez az aspektus a közös érdekek és szükségletek kielégítésével áll összefüggésben, ami az egyes országok közötti együttműködésben és a közös geopolitikai kihívásokkal való szembenézésben valósulhat meg. Ezzel szemben a kulturális identitás a közös történelmen, kulturális hagyományokon és

értékeken, nyelvi hasonlóságokon alapszik. A kulturális identitás alapját képző közösségi, *mi* érzés ezekben gyökerezik.

5.2. Közös jellemzők azonosítása

Ahogy Baumannál, Marinkovicnál és Ristićnél láttuk, egy identitás elemei egymás mellett létező, akár ellentmondásos koncepciók is lehetnek, amik folyamatos reinterpretáción mennek keresztül. Habár Közép-Európa és a hozzá tartozó identitás koncepciója nem egységes és nehezen definiálható, a szakirodalmi áttekintés alapján mégis megfigyelhetők olyan közös vonások és jellemzők, amelyek összekapcsolják a közép-európai országokat és polgáraikat. Az alábbiakban azonosítom azokat a jellemzőket, amik többnyire egységesen megjelennek a Közép-Európa koncepciókban, és egy esetleges közös identitás alapját képezhetik, akár politikai, akár kulturális értelemben. Fontos leszögezni, hogy a politikai és a kulturális identitás egymásra ható, nehezen elválasztható koncepciók, így az egyes azonosított elemek különböző formában megjelenhetnek mindkét aspektusban.

5.2.1. Politikai elemek

Az első visszatérő elem a közös földrajzi meghatározottság és az ebből következő közös történelem. A közép-európai országok a hasonló történelmi tapasztalatai megnyilvánulnak a közös geopolitikai célokban és az azok eléréséért folytatott együttműködésekben, a politikai intézményrendszerekben és a politikai kultúrában. A közép-európai országok gyakran szembesülnek hasonló kihívásokkal, például gazdasági fejlődés, demokratizálódás vagy az Európai Unióhoz való csatlakozás terén. Az ilyen kihívásokra való közös reakciók és együttműködések tovább erősíthetik a közös identitás érzését. A Volgy, Rhomey és Fausett (2012) tanulmányában szereplő szomszédság-koncepció kritériumai, mint a politikai és gazdasági interakció, valamint a közös policy preferenciák alapvetően a politikai identitáshoz kapcsolódnak.

A közös geopolitikai célok között azonosítható a törekvés arra, hogy régió a geopolitikának önállóan cselekvő résztvevője és ne annak szubjektuma legyen, ugyanakkor az is, hogy kénytelen kelet és nyugat között lavírozni, vagy esetleg hídszerepet játszani. Ez egyaránt jelentheti az európai integráció elmélyítésére irányuló törekvéseket és a nyugathoz való felzárkózást, de jelentheti a nemzeti szuverenitás és a keresztény gyökerek hangsúlyozását is

a nyugattal szemben (Rupnik, 1990; Kučerová, 2015; Balogh, 2017; Antonyuk, 2018;). A közös politikai együttműködések, mint a V4-ek vagy az EU és NATO tagság szintén ide kapcsolódnak. A szakirodalomban Közép-Európa egyértelműen megjelenik, mint a közös politikai célokat szolgáló identitás (Koran, 2012). Ugyanakkor az Ukrajnában zajló háború magával hozta a régió újraértelmezésének igényét, ami a geopolitikai célokkal kapcsolatos ellentétekhez és a regionális együttműködések megváltozásához vezethet (de Gruyter, 2022; Ruonik, 2023).

A közös politikai kultúra meghatározó elemei a politikai messianizmus, ami a V4 országaiban a nyugati konzervatív ideológiából merít, és Közép-Európát az európai értékek valódi védőbástyájaként állítja be. A politikai messianizmus és a közép-európai populizmus szorosan kapcsolódnak az elhúzódó transzformációs fáradtságban gyökerező kisebbségi érzéshez a nyugattal szemben és az európai integrációból való kiábránduláshoz (Balogh, 2017; Jokubaitis, 2018; Nowak, 2022). Ezen kívül a kommunizmusban gyökerező politikai kultúrában megjelenik a politikai ellenfél legyőzendő ellenségként kezelése, ami a kommunizmus és a korrupció ellenes, vagy az euroszeptikus narratívákban nyilvánul meg (Rupnik, 2006). Az orosz-ukrán háború azonban itt is változást hozhat magával, mert a konfliktus kirobbanása a közép-európai államok jelentős mértékű emancipációját hozta magával (de Gruyter, 2022).

5.2.2. Kulturális elemek

A szakirodalomban és a régió kultúráját övező diskurzusban gyakran megjelenik a kulturális szinkretizmus, az univerzalizmus és a nyitottság, amelyek elsősorban a közép-európai nagyvárosokban és az ott élő zsidóságban testesültek meg (Judt, 1990; Hanák, 1968). Ugyanakkor a szocializmus rajta hagyta a nyomát a közép-európai társadalmon, aminek következtében kettős identitással rendelkezik. Egyrészt jelen van az elmaradottság, a történelmi sértettség és a sok szenvedés okozta kisebbségi érzés. Másrészt viszont felsőbbrendűségi érzésre adhat okot az a percepció, ami szerint a valódi nyugati értékek itt őrződnek meg (Baranov, 2018; Horkay Hörcher, 2022).

A régió országainak identitását meghatározza a vallási hovatartozás. Hatással lehet arra, hogy kit tekintenek a „másiknak”, ugyanakkor a különböző koncepciók nem húznak nyilvánvaló

határokat a vallások mentén. A földrajzi határok miatt egyébként egyaránt jelen van a régió földrajzi helyzetéből és történelméből adódó köztes lét és periférián lét érzése. A közös közép-európai élmények is meghatározhatják az identitást: ilyen a kommunizmus és az elnyomás alól való felszabadulás élménye, az egyén harca a történelemmel, a száműzetés, az eltűnéstől való félelem (Kundera, 1983; Trávníček, 2015).

Ezek mellett a kulturális identitásnak számos olyan eleme van, amelyek a különböző komparatistikai kutatások alapján jellegzetesen kelet-európainak minősülnek. Ilyen vizsgálható jellegzetességeket hordoz elsősorban az irodalom, amelynek számos alkotása maga is alakította a Közép-Európa diskurzust (Trávníček, 2015; Földes et al., 2021).

6. Közép-Európa a szakértői interjúk tükrében

A szakirodalom alapján 9 közép-európaikét meghatározott országból 5 ország szakértőjével készítettem interjúkat, hogy segítsenek feltárni az adott országra jellemző közép-európai identitással kapcsolatos felfogásokat és értelmezéseket. A vizsgált szakirodalom által közép-európainak vagy kelet-közép-európainak definiált országok listája eltérő, de klasszifikációk visszatérő mintái alapján az interjúkhoz kiválasztott közép-európaiként definiálom az Osztrák-Magyar Monarchia és a Lengyel-Litván Unió területén fekvő, valamint olyan posztszocialista országokat, amelyek azóta az EU tagjai. Ez alapján a régióba sorolt országok Ausztria, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia.

6.1. Az interjúk módszertana

A megkérdezett szakértők tudományos háttere multidiszciplináris, de a kiválasztását az a cél vezérelte, hogy a régióhoz köthető identitásról és attitűdökről alapvetően a társadalomtudományok felől megközelítve kapjunk képet. A megkérdezettek voltak: Litvániából Irmina Matonytė politológus, az ISM University of Management and Economics Globális Politika Kutatócsoportjának professzora; Szlovákiából Dr. Soňa Szomolányi, aki politológusként és szociológusként összehasonlító politikatudománnyal és a szlovák politikai

elit kutatásával foglalkozik; Szlovéniából Dr. Tomaž Krpič szociológus, aki interdiszciplináris kutatásokat végez elsősorban a politikatudomány és a kultúratudomány területén; Romániából Murádin János Kristóf történész, tanszékvezető a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszékén; Magyarországról pedig Dúró József politológus, aki összehasonlító politikatudománnyal foglalkozik, valamint az Európai Unióval, jobboldali radikalizmussal, európai politikai rendszerekkel kapcsolatban folytat kutatásokat.

Minden szakértővel félig strukturált interjúk készültek, amelyek lehetővé tették a rugalmasságot a nézőpontok feltárásában, ugyanakkor biztosították az érintett témák egységességét. Az egyenként körülbelül egy óras interjúk a szakértők anyanyelvén vagy angolul készültek, a szakértők preferenciája szerint. A kérdések olyan témákra összpontosítottak, mint a történelmi narratívák, a kulturális szimbólumok, a politikai dinamika és a Közép-Európán belüli hovatartozásról alkotott elképzelések.

Fontos megjegyezni, hogy a tanulmány terjedelme miatt a kilenc országból csak ötöt sikerült bevonni a kutatásba, ami korlátozza a megragadható perspektívák és tapasztalatok széles körét. Négy ország kihagyásával az elemzésből fennáll a veszélye annak, hogy figyelmen kívül hagyjuk azokat az egyedi kulturális, történelmi és politikai dinamikákat, amelyek jelentősen befolyásolhatják a közép-európai identitást. A kihagyott országok mindegyike valószínűleg értékes információkkal járulhat hozzá az identitás kialakulásának megértéséhez a régióban. Szándékomban áll azonban folytatni a kutatást, hogy a szempontok szélesebb körét vonjam be. Emellett fontos megjegyezni, hogy az interjú alanyoknak lehetnek személyes előítéleteik, amelyek a szakértők háttéréből, tudományágaiból és nemzeti hovatartozásából erednek, és alakíthatják az interjúk során adott válaszaikat, hozzájárulhatnak a közép-európai identitásról alkotott képükhöz. Valamint mivel az interjúk nem fedik le a közép-európainak tekinthető országok képviselőit, és jelentősen eltérő képet mutatnak a régióról ezért hasznosnak tartottam egyenként bemutatni az interjúk eredményeit.

6.2. Az interjúk eredményei

Litvánia¹

Litvánia esetében Matonytė szerint a 90-es években a közép-európai identitás vonzó volt litván politikai elit számára, mivel a szovjet rendszer összeomlása után a régióban látták a felzárkózás lehetőségeit és mintáit a polgári részvételben, a média függetlenségében vagy a civil kultúrában. Az 1991-ben megalakult visegrádi együttműködés referenciaként szolgált Litvánia számára.

Litvánián is rajta hagyta a nyomát a kommunizmus időszaka, amitől minél „távolabb” szerettek volna kerülni. Így Kelet-Európa az orosz befolyás veszélye miatt nem volt vonzó. Litvánia 2004-es EU csatlakozása azonban az EU-hoz kötődő európai identitást helyezte előtérbe, ami azóta is fontos számukra. Majd miután azt tapasztalták, hogy az általuk európainak tartott értékek Közép-Európában, vagy legalábbis a visegrádi országokban háttérbe szorulnak és az *illiberális* trendek javára, elhalványult ennek az identitásnak a politikai relevanciája.

Az európai identitás mellett egy ideig még jelen levő közép-európai identitás helyett a Krím 2014-es orosz annektálása, majd pedig 2022-es orosz invázió következményeképpen a litván közvélemény egyre inkább elkezdett Ukrajnával azonosulni, és kelet felé tekinteni. Ennek oka Matonytė szerint az, hogy a litvánok úgy látják, hogy Kelet-Európa éppen azokért liberális értékekért küzd, amelyekkel azonosulni tudnak. Ráadásul szintén ebben a régióban látják megtestesülni a számukra fontos, nem állampolgári szolidaritáshoz köthető „emberbarátságot”. Ez az őszinte egymás felé fordulás az, amivel a távolinak tűnő EU-val vagy más territoriális identitásokkal szemben kapcsolódni tudnak, és ez az, amit az oroszokkal dacoló Kelet-Európa nyújtani tud számukra. Az EU bővítést is ebben az irányban szorgalmaznák, a déli aspiránsokkal nehezen kapcsolódok, hiszen kulturálisan és fizikailag is nagy a távolság közöttük.

Ugyanakkor a közép-európai régióhoz számos, elsősorban kulturális kapocs fűzi őket. A Lengyel-Litván unió örökségéből kifolyólag elsősorban Lengyelországgal ápolnak szoros viszonyt. A lengyel nyelv a szocializmus alatt, de napjainkban is meghatározó közös szál. Közép-Európához való kulturális közeledés a 90-es években jelen volt, de ezt is felváltotta a

¹ Irmina Matonytė (2023. március 20.). Interjú, vezette: Horváth Anna

keleti irány. Kelet-Európa vonzerejébe az is bele tartozik, hogy nem posztszovjet térségként tekintenek rá, hanem éppen egy olyan térségként, ami mindennel szembe helyezkedik, ami Oroszország felől érkezik.

Szlovákia²

Szlovákia Szomolányi szerint saját identitását elsősorban legközelebbi identifikációs partnerével szemben próbálja meg definiálni, mivel Csehszlovákia kettészakadását a társadalom még nem tudta megfelelően feldolgozni. Mivel történelmileg izolált régió és autonómiáját csak a XX. század végére szerezte meg, ezért ennél távolabbi térségekhez nehezen kötődnek. Inkább saját nemzeti identitásuknak és szerepüknek értelmezésén van a hangsúly. Szomolányi úgy látja, hogy Szlovákia esetében is releváns Szűcs Jenő (1983) Európa-felosztása, amelyben az ország kelet és nyugat közötti *Köztes Európa* történelmi fejlődését példázza. Szlovákia politikai célja az, hogy egyfajta hídszerepet tudjon betölteni Európában. A közép-európai identitás tehát nem jelenik meg, ugyanakkor annak elemei részét képezik a szlovák identitásnak. A történelmi izoláltság a szlovák kulturális identitását is meghatározza és itt is a csehekkel való szoros kapcsolat a meghatározó. Habár például a magyar kisebbség miatt jelen van a magyar kultúra, a közép-európai régió nem meghatározó a kulturális identitásban. Ezzel szemben a krími válság óta Ukrajnával megindult a kulturális kapcsolatteremtés.

Ugyanakkor a V4-ek olyan konstrukció, amellyel a szlovákok tudnak azonosulni, habár Szomolányi szerint ebben a vonatkozásban inkább a Kelet-Közép-Európa fogalma releváns. Ez az együttműködés az Európai Unióhoz köthetően fontos, mert potenciális alkupozíciót látnak benne, habár az együttműködést gyakran nehezítik ellentétek. Szomolányi felhívja a figyelmet arra a jelenségre, hogy gyakran előfordul, hogy a választók V4-ekkel kapcsolatos álláspontjában gyakran nagyobb szerepet játszik nemzeti identitásuknál a politikai elkötelezettségük.

² Sona Szomolányi (2023. március 19.). Interjú, vezette: Horváth Anna

Szlovénia³

Szlovénia nemzeti identitása a szlovén nyelvben gyökerezik, 1991-től pedig a Jugoszláviától való elszakadás jelent fontos referencia pontot számukra. Ez egyet jelent a Balkántól való elszakadás igényével és az európai, EU-hoz kapcsolódó identitás fontosságával is. Krpič úgy látja, hogy a közép-európai identitás nem releváns a szlovénok számára, hiszen nehezen megfogható koncepcióról van szó. Ráadásul Szlovéniában a nemzeti identitás központi szerepe miatt azok az identitások tudnak érvényesülni, amik a szlovén identitást még inkább megerősíthetik. Ehhez kapcsolódva kapcsolódnak Olaszországhoz és Németországhoz, mint a nyugati értékek számukra fontos képviselőihez. Az olyan értékek, mint a jóléti társadalom vagy a kemény munka és a törvénytisztelet mítosza, nagy szerepet játszanak a nemzeti identitásukban, és ezeknek a megerősítését az EU-ban, valamint Németországban, és egy bizonyos mértékig Olaszországban látják.

Közép-Európa országai kevésbé vonzóak, mivel nem tudnak ezekben példát nyújtani. Ugyanakkor itt is megjelenik, hogy a nemzeti identitás mellett nagy szerepet kap a politikai ideológiák mentén való identifikáció más államok polgáraival. Így például a V4-ek céljaival is tudnak azonosulni, szintén olyan kérdések kapcsán, amelyek a nemzeti identitásukkal kapcsolatosak.

Szlovénia kulturálisan kapcsolódik Olaszországgal és Ausztriával, ahol szlovén kisebbség él. Valamint a Szlovéniában élő nemzetiségek is hatással vannak a szlovén kulturális identitásra, habár ennek a folyamatnak a megítélése vita tárgyát képezi. A Balkántól megkülönbözteti őket a katolikus vallás és a nyelvük, habár a szláv világgal fennmaradt a kapcsolatuk. Ugyanakkor Szlovéniára elsősorban az angolszász dominanciájú „globális” kultúra van befolyással hiszen ott látják értékeik megerősítését.

Románia⁴

³ Dr. Tomaž Krpič (2023. március 23.). Interjú, vezette: Horváth Anna

⁴ Dr. Murádin János Kristóf (2023. március 28.). Interjú, vezette: Horváth Anna

Románia identitása kettős, hiszen egyik oldalról az ortodox vallás, aminek nagy szerepe van a román lakosság identitásában, erősen köti őket a kelethez. Ugyanakkor a szekuláris politikai elit nyugati irányultsága is egyértelműen látszik. Territoriális identitásukat belső vita övezi, amit elsősorban az határoz meg, hogy igyekeznek eltávolodni a kelet-európai vagy balkáni asszociációktól, ezeknek a vélt vagy valós pejoratív jelentéstartalma miatt. Egyesek délkeleteurópaiként próbálják identifikálni. Ugyanakkor mediterrán vagy déli kapcsolódásuk nincs igazán. A közép-európai identitás erős értelmiségi vita részét képezi és vannak képviselői.

Az Európához való kapcsolódás fontos részét képezi a román nemzeti identitásnak. Ez a XIX. századi romantizált nyugatos erdélyi iskola által képviselt kötődés Nyugat-Európához visszaszorult a sztálinizmus alatt. Helyette az szláv identitás került előtérbe, de 1989 után visszatértek az identitásuk nyugati latinos eredetéhez. Az ukrán válság a Nyugat-Európához való közeledést még inkább megerősítette az orosz befolyástól való félelem miatt. Összességében megfigyelhető, hogy habár a románok bizonytalanok a regionális identitásukat illetően, politikailag alapvetően Nyugat-Európával és az általa megtestesített értékekkel azonosulnak, de a vallás erős befolyása miatt vannak olyan kérdések, amiktől elhatárolódik a politikai elit. Az EU-s bővítéssel kapcsolatos attitűdjüket jelentősen meghatározza az orosz befolyástól való félelem.

Habár kulturálisan Romániára egyértelműen hatással voltak a Közép-Európát meghatározó folyamatok, de kulturálisan meglehetősen izolált abban az értelemben, hogy a kapcsolódásait a környező országokkal nehezen tudja megtölteni valódi tartalommal és ezek inkább politikai és gazdasági kapcsolatok maradnak.

Magyarország⁵

Magyarország esetében nagy szerepe van az országhatáron túlnyúló nemzeti identitásnak, valamint az európai, leginkább az Európai Unióhoz és az európai kultúrkörhöz köthető

⁵ Dürö József (2023. április 15.). Interjú, vezette: Horváth Anna

identitásnak. Magyarország önmeghatározásában nagy szerep van annak, hogy a Balkánnal szemben „még Európának” számít. De jelen van ez a határ-szerep keleti irányba is. Dúró szerint Magyarország esetében a Közép-Európa fogalom releváns és azonosíthatók mind a politikai kultúrában, mind a kultúrában olyan elemek, amik ehhez kötik.

Dúró úgy véli, hogy társadalomtudományi szempontból azonosíthatóak „közép-európai” jelenségek Magyarországon, amelyek a környező országokban is jelen vannak. A választói attitűd szempontjából kiemelte az etatizmust, mint jellegzetességet. A régió közös politikai céljai elsősorban a visegrádi együttműködésben nyilvánulnak meg. Aminek a mai napig nagy jelentősége van, ami akár nőhet is, főleg gazdasági vagy energiapolitikai kérdések mentén. A Közép-Európa narratíva a magyar politikai elit részéről a regionális külkapcsolatok és a Fidesz ideológiája kapcsán jelenik meg. Magyarország számára Közép-Európa azért is fontos, mert ebben a térségben tud elsősorban gazdaságilag gondolkodni. Ebből a szempontból Dúró szerint a régió országai hasonló cipőben járnak. Ugyanakkor úgy látja, hogy a közép-európai országok helyzetében sok hasonlóság van az EU-ban betöltött szerepüket és céljaikat illetően, amik egy centrum-periféria viszonylatban írhatók le az Unió nagyobb befolyású tagjaival szemben. Ebből a szempontból azonban Közép-Európa nem egyedi, hiszen a többi periférián levő ország is leírható ebben a viszonyrendszerben.

Magyarország kultúráján erős lenyomata van a közép-európaiságnak, még ha egyértelműen nem is feltétlenül fogalmazódna ez meg a magyar polgároknak. A szovjet örökség rajta hagyta a bélyegét a magyar mentalitáson, ugyanakkor az európai értékeknek is hangsúlyos szerepe van. Dúró szerint Közép-Európa kulturális lenyomata az irodalomban figyelhető meg leginkább, amelyben jól megfigyelhetőek a közös, sajátos közép-európai témák.

7. Konklúzió

A közép-európai identitás feltárása a tudományos szakirodalom és az interjúkból nyert meglátások elemzésén keresztül egy árnyalt és vitatott koncepció rajzolódik ki. A kérdés, hogy létezik-e közép-európai identitás, és hogy inkább a politikai vagy a kulturális identitás felé hajlik-e, összetett, és mind a szakirodalmi áttekintés, mind az interjúk válaszai értékes szempontokkal járulnak hozzá ehhez a diskurzushoz.

Arra a kérdésre, hogy létezik-e a közép-európai identitás, a szakirodalmi áttekintés nem adott egyértelmű választ. Ez alapján az látható, hogy vannak, akik közös történelmi tapasztalatokon, kulturális rokonságon és geopolitikai tényezőkön alapuló külön közép-európai identitás létezése mellett érvelnek. Kiemelik az olyan közös vonásokat, mint az Osztrák-Magyar Monarchia és Lengyel-Litván Unió történelmi öröksége és a külső uralom elleni közös küzdelmek. A régió identitása kapcsán kiemelik az egyedi földrajzi és történelmi helyzetét Kelet és Nyugat kereszteződésében, ami a kulturális hatások egyedülálló keveredéséhez és olyan közös történelmi tapasztalatokhoz vezetett, mint a szocializmus. Emellett megjelenik a kulturális transzfer, az irodalmi hagyományok és a szellemi mozgalmak szerepe a középeurópai összetartozás érzésének kialakításában. Az olyan személyiségeket, mint Kafka, Kundera, Konrád vagy Miłosz, gyakran idézik a nemzeti határokon átívelő közös közép-európai kulturális örökség jelképeként.

A szakirodalom azonban tükrözi a közép-európai identitás fogalmával kapcsolatos vitákat is, hiszen kétséges, hogy egy ilyen megfoghatatlan régió tekinthető-e egyáltalán releváns egységként. Továbbá, a kommunizmus összeomlása és a közép-európai országok ezt követő integrációja az Európai Unióba a regionális dinamikák megváltozásához vezettek. Az interjúk betekintést nyújtanak abba, hogy egy ilyen kétséges természetű identitáshoz tudnak-e kötődni a közép-európai országok állampolgárai. A válaszok alapvetően szkeptikusan vagy ambivalens módon viszonyulnak a közép-európai identitás gondolatához. Arra mutatnak rá, hogy a KözépEurópa vagy nem releváns számukra, vagy pedig asszociált jelenségek nem vonzóak számukra, mint ahogy azt Litvánia és Románia esetében láthatjuk. Néhány interjúalany kiemeli a külső tényezők, például az EU integráció vagy a geopolitikai feszültségek, hatását is az identitás és a hovatartozás megítélésének alakításában. Ezzel kapcsolatban egyrészt az rajzolódik ki, hogy alapvetően az EU-val és (Nyugat-)Európával asszociált értékek vonzóak az országok számára, és habár ezek a Szovjetunió felbomlása idején összhangban voltak Közép-Európa koncepciójával, mára ez megváltozott. Ebben jelentős szerepe van az orosz-ukrán háborúnak, ami aktualizálta a kelet és nyugat közti viszonyokat. Az interjúk alapján az látható, hogy KözépEurópa koncepciója nem jelenik meg releváns identitásként. Ugyanakkor az ehhez kötődő politikai és kulturális elemekkel való azonosulás megfigyelhető.

Mind a szakirodalom, mind az interjúkból származó válaszok arra utalnak, hogy a középeurópai identitás magában foglalja a politikai és a kulturális identitás elemeit is. Politikai

szempontból a régió geopolitikai változása, a közös kihívások és a regionális autonómiára való törekvés hozzájárul a kollektív identitás érzéséhez. A visegrádi együttműködés együttműködések e politikai kohézió megnyilvánulásai, amelyek a közép-európai országok közös érdekeit és céljait tükrözik. A V4-ek céljaival olyan országok is tudnak azonosulni, amelyek nem tagjai.

Kulturális szempontból a közép-európai identitást számos hatás alakítja, interjúk rávilágítottak a régió gazdag multikulturális örökségére és az olyan történelmi eseményeknek, mint a kommunizmus és a hidegháború, a társadalmi attitűdökre és felfogásra gyakorolt tartós hatására. E sokféleség ellenére az interjúalanyok azonosítottak olyan közös kulturális szálakat, amelyek összekötik a közép-európai országokat, mint például a közös értékek, kulturális gyakorlatok és irodalmi hagyományok. A szakirodalom alapján Közép-Európa továbbra is releváns a komparatistikai kutatásokban.

A második kutatási kérdésre adható válasz, vagyis arra, hogy a Közép-Európai identitás inkább politikai, vagy inkább kulturális aspektusban nyilvánul meg, szintén ambivalens. Ugyanakkor az interjúk alapján úgy látszik, hogy a közös közép-európai kulturális jegyeket, habár lehet azonosítani, összetettségük és nehéz definiálhatóságuk miatt, nem feltétlenül asszociálódnak Közép-Európával. Az identitás politikai dimenzióját tekintve azonban úgy tűnik, hogy a régiót érintő közös kérdések és célok továbbra is alapot adhatnak az együttműködésre. Ez elsősorban a V4-ekben nyilvánul meg, amihez a szakirodalom és az interjúk alapján is egyértelműen kapcsolódik Közép-Európa fogalma.

A szakirodalom és az interjúk elemzése alapján egy árnyalt és vitatott koncepció rajzolódik ki a közép-európai identitásról. Ugyanakkor izgalmas képet fest a regionális identitásokról, azoknak aspektusairól, változásairól és percepcióiról. Így érdemes lehet Közép-Európát és annak identitását tovább vizsgálni, hiszen a további kutatások segíthetnek mélyebb megértést nyerni arról, hogyan formálódnak és változnak az identitások a politikai és kulturális tényezők hatására a régióban. A további kutatásokban érdemes lenne figyelembe venni a közösségek és egyének divergens nézőpontjait, valamint az identitásokhoz való kötődésük mélységét és módosulását az idő múlásával. Mindezek segíthetnek abban, hogy teljesebb képet kapjunk a közép-európai identitásról, annak változásairól és annak szerepéről a régió politikai és kulturális kontextusában. Emellett érdemes lenne vizsgálni a globalizáció hatását is az

identitásokra a régióban, hogy megértsük, hogyan formálja és alakítja ez a folyamat az egyének és közösségek kötődését, valamint a regionális koncepciókat.

Irodalomjegyzék:

- Antonyuk, N. (2018). Central, Eastern and East-Central Europe: On the History and The Current State of Conceptualization and Demarcation of Concepts. *Politeja*, 57, 7-28. <https://www.jstor.org/stable/26757156>
- Balogh, P. (2017). The revival of 'Central Europe' among Hungarian political elites: its meaning and geopolitical implications. *Hungarian Geographical Bulletin* 66(3), 191-202. <https://ojs.mtak.hu/index.php/hungeobull/article/view/541/277>
- Baranov, N. (2018). Central-Eastern Europe in the European Political and Historical-Geographical Context. *Politeja*, 57, 49–64. <https://www.jstor.org/stable/26757158>
- Bauman, Z. (1998). Identity - Then, Now, what For? *Polish Sociological Review*, 123, 205–216. https://www.jstor.org/stable/41274679?searchText=&searchUri=&ab_segments=&searchKey=&refreqid=fastly-default%3A3817ea558c8e282a369a714ced568e97&seq=11
- Berend, N., Urbančzyk, P., & Wiszewski, P. (2013). Introduction: did Central Europe exist in the Middle Ages? *Central Europe in the High Middle Ages*, Cambridge University Press. 1–39.
- Brewer, M.B. (2001), The many faces of social identity: implications for political psychology, *Political Psychology*, Vol.22, No.1, 115–25. doi: 10.1111/0162895X.00229
- Brigevich, A. (2016). Regional Identity and Support for Europe: Distinguishing Between Cultural and Political Social Identity in France. *Regional & Federal Studies*, 26(4), 475–507. <https://doi.org/10.1080/13597566.2016.1223057>
- CORDIS, European Commission. (2023). Europa.eu. <https://cordis.europa.eu/article/id/442600-examining-the-rise-of-populism-in-centraland-eastern-europe>
- Denni, K. (2009). Central Europe as a Transition Zone between East and West, *Traditiones*, 38/2 : 59–71
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life* David Easton. Routledge.
- Eisfeld, R. (1993). Mitteleuropa in Historical and Contemporary Perspective. *German Politics & Society*, 28, 39–52. <https://www.jstor.org/stable/23735073>

- Gruyter, C. (2022). The War in Ukraine Is Emancipating Central Europe. *Foreign Policy*.
<https://foreignpolicy.com/2022/08/09/central-europe-european-union-ukrainewar/>
- Guinaudeau, I. (2011). National and European Identity: The case of France. In *cadmus.eui.eu*.
<https://cadmus.eui.eu/handle/1814/20564>
- Halecki, O. (1950). The Limits and Divisions of European History. Sheed and Ward.
- Halecki, O. (1952). Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe. The Ronald Press Company.
- Hanák, P. (1988). A Kert és a Műhely. Budapest: Gondolat.
- Hanslik, E. (1917) Österreich. Erde und Geist. Institut für Kulturforschung.
- Hassiner, H. (1917). 'Das geographische Wesen Mitteleuropas, nebst einigen grundsätzlichen Bemerkungen über die geographischen Naturgebiete Europas und ihre Begrenzung', Mitteilungen der Geo- graphischen Gesellschaft Wien, 60, 437-93.
- Haushofer, K. (1930). Mitteleuropa und der Anschluss, *Der Anschluss*, 151.
- Hogg, M. A. (2006). Social Identity Theory. In P. J. Burke (Ed.), *Contemporary social psychological theories*. Stanford University Press. 111-136.
- Hogg, M. A. (2006). Social Identity Theory. In P. J. Burke (Ed.), *Contemporary social psychological theories* (pp. 111–136). Stanford University Press.
- Horkay Hörhcer, F. (2021). Közép-Európa büszkesége és balítélete. Eszme- és irodalomtörténeti megfontolások. *Korunk*, 33(3), 62-68. <https://real.mtak.hu/160303/>
- Iordachi, C. (2012). Constantin Iordachi, “The Quest for Central Europe: Symbolic Geographies and Historical Regions,” in Zlatko Sabic and Petr Drulák, (eds.), *Regional and International Relations of Central Europe* (Houndmills, UK: Palgrave Macmillan, 2012), 40-61. Palgrave Macmillan.
- Jokubaitis, A. (2018). The Other Europe: Identity Problems of Central Europe, *Politeja*, 6(57), 81-89. <https://www.jstor.org/stable/26757160>
- Judt, T. (1990). The Rediscovery of Central Europe. *Daedalus*, 119(1), 23–54. <https://www.jstor.org/stable/20025283>
- Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció. (2021). In G. Földes, G. Kovács, I. Ladányi, & D. Szávai (Eds.), *real.mtak.hu*. Gondolat Kiadó. <https://real.mtak.hu/159398/>
- Kořan, M. (2012). The Visegrad Group on the Threshold of Its Third Decade: A Central

- European Hub? *Palgrave Macmillan UK EBooks*, 201–218.
https://doi.org/10.1057/9781137283450_11
- Kučerová, I. (2015). Geopolitics of Central Europe - A Historical View. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*.
- Kundera, M. (1983). Un Occident kidnappé, ou La tragédie de l'Europe centrale. *Le Débat*, 25(5), 33-37. https://ekldata.com/GIyRJA_0u_Bvc0o2nTWWT-4tzTs.pdf
- Magocsi, P. R. (2018). Central Europe: geographic zones. In *Historical Atlas of Central Europe: Third Revised and Expanded Edition*, 2–4. University of Toronto Press.
<http://www.jstor.org/stable/10.3138/j.ctv9hvr64.6>
- Marinković, D., & Ristić, D. (2018). Regional heterotopia of Central Europe: “lost” identity in the process of deterritorialisation of Europe. *Journal of International Relations and Development*, 21(1), 146–171. <https://doi.org/10.1057/jird.2015.28>
- Masaryk, T. G. (1918). *The New Europe: The Slav Standpoint*. Eyre and Spottiswoode.
- Naumann, F. (1915). *Mitteleuropa*. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783112385241>
- Nowak, L. (2022). Eastern Europe, Central Europe, or East Central Europe? Imagined geography of the region, *Eastern Journal of European Studies* 13, 33-53.
https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2022_13SI_NOW.pdf
- Okey, R. (1992). Central Europe / Eastern Europe: Behind the Definitions. *Past & Present*, 137, 102–133. <https://www.jstor.org/stable/650853?seq=2>
- Palacký, F. 2007. Letter to Frankfurt, 11 April 1848. In *National Romanticism: The Formation of National Movements : Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe 1770–1945, volume II*. Central European University Press. Tiré de <http://books.openedition.org/ceup/2345>
- Ristić, D., & Marinković, D. (2019). Knowledge as Identity: An Essay In Genealogy. *Society Register*, 3(1), 73–86. <https://doi.org/10.14746/sr.2019.3.1.04>
- Rupnik, J. (1990). Central Europe or Mitteleuropa? *Daedalus*, 119(1), 249–278.
https://www.jstor.org/stable/20025291?searchText=&searchUri=&ab_segments=&searchKey=&refreqid=fastly-default%3A5d6d1a07dea3ff535481bca8df2e1ed4&seq=26
- Rupnik, J. (2006). Közép-kelet-európai populizmus az Unión belül. 2000, 12.
<http://ketezer.hu/2006/12/kozep-kelet-europai-populizmus-az-union-belul/>

- Rupnik, J. (2023, August 25). War, identity, irony: how Russian aggression put central Europe back on the map. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2023/aug/25/war-russianaggression-central-europe-milan-kundera-east-west>
- Schmidt, A. (2020). The Uncertain Revival of Central Europe - Central European Thought from a Hungarian Perspective. *Politics in Central Europe*, 16(1), 1-22. <https://intapi.sciendo.com/pdf/10.2478/pce-2020-0001>.
- Schöpflin, G. (1990). The Political Traditions of Eastern Europe. *Daedalus*, 119(1), 55–90.
<http://www.jstor.org/stable/20025284>
- Schöpflin, G., & Wood, N. (1989). In Search of Central Europe. Polity Press.
- Scruton, R. (2004). *England and the Need for Nations*.
<https://www.civitas.org.uk/pdf/EnglandAndTheNeedForNations.pdf>
- Sinnhuber, K. A. (1954). Central Europe: Mitteleuropa: Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term. *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, 20, 15. <https://doi.org/10.2307/621131>
- Szűcs J. (1981). Vázlat Európa Három Történeti Régiójáról. *Történelmi Szemle*, 24(3), 313-359.
https://epa.oszk.hu/00600/00617/00115/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_1981_3_313-359.pdf
- Szűcs J. & Hanák P. (1986). Európa régiói a történelemben. Előadások a Történettudományi Intézetben, 3.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13, 65–93.
- Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.
- Trávníček, J. (2010). Central Europe. *The Encyclopedia of the Novel*.
<https://doi.org/10.1002/9781444337815.wbeotnc005>
- Trencsényi, B. (2017). Chapter 8 Central Europe. In D. Mishkova & B. Trencsényi (Ed.), *European Regions and Boundaries: A Conceptual History* (pp. 166-187). New York, Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9781785335853-010>
- Turner, J. C. (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for intergroupbehaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5, 5–34.
doi:10.1002/ejsp.2420050102

Volgy, T. J., Rhamey, J. P., & Fausett, E. (2012). Is Central Europe a Region? A View from Outside the Neighbourhood. *Palgrave Macmillan UK EBooks*, 62–82. https://doi.org/10.1057/9781137283450_4

Interjúk:

Irmina Matontye (2023. március 20.). Interjú, vezette: Horváth Anna

Sona Szomolányi (2023. március 19.). Interjú, vezette: Horváth Anna

Dr. Tomaž Krpič (2023. március 23.). Interjú, vezette: Horváth Anna

Dr. Murádin János Kristóf (2023. március 28.). Interjú, vezette: Horváth Anna

Dúró József (2023. április 15.). Interjú, vezette: Horváth Anna